

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет психології та соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра практичної психології та ментального здоров'я

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти « магістр»

Аналіз психологічних особливостей емоційної та комунікативної сфери дітей старшого дошкільного віку

Analysis of the psychological characteristics of the emotional and communicative sphere
of older preschool children

Виконала: здобувачка очної форми навчання
спеціальності 053 Психологія
Освітня програма Психологія
Абдулкарімова Розалія
Керівник канд.істор.н., доц.. Піщевська Е.В.
Рецензент канд. психол. н., доцент кафедри
загальної та диференціальної психології ПНПУ ім.
К. Д. Ушинського Ульянова Т.Ю.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від __. 2025 р.

Завідувач кафедри Кологривова Н.М.
(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № ____

протокол № __ від ____ 2025 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК Кононенко О.І.
(підпис)

2025

ЗМІСТ

2

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	6
1.1. «Емоційна сфера» особистості як психологічний феномен	6
1.2. Особливості емоційної сфери старшого дошкільника	17
1.3. Особливості розвитку емоційної сфери у старшого дошкільника	24
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК СТАШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	35
2.1. Комунікативна компетентність дітей дошкільного віку як наукова проблема	35
2.2. Особливості розвитку комунікативних умінь старших дошкільнят	45
2.3. Сюжетно-рольові ігри як метод формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку	53
Висновки до розділу 2	59
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ТА КОМУНІКОТИВНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	61
3.1. Програма дослідження	61
3.2. Методи та методика дослідження	61
3.3. Аналіз результатів дослідження	63
Висновки по розділу 3	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Проблеми щодо збереження психічного здоров'я дітей та сприяння їх адаптації у соціумі актуалізують сучасні прогресивні зміни на етапі реформування освіти в Україні. Дошкільне дитинство надзвичайно важливий період розвитку людини, є сенситивним для формування у дитини основ колективістських якостей, а також гуманного ставлення до інших людей.

Входження дитини в соціум супроводжується різноманітними переживаннями. Успішність пізнавальної діяльності та її фізичний і психічний розвиток обумовлюють своєчасне налагодження правильних емоційних взаємостосунків між дитиною і дорослим. Дитина потребує такої взаємодії з довкіллям, яка б сприяла та допомагала розкриттю усіх її природних можливостей.

З іменами таких вчених, як І.О. Сікорський, М.Я. Грот, М.М. Ланге, В.В. Зеньківський пов'язано вивчення емоцій дошкільнят в українській психології. А.В. Запорожець доводив, що емоції дошкільника необхідно вирощувати, виховувати та розвивати в діяльності. Емоційна сфера дитини розглядається як одна з базових передумов загального психічного розвитку, як ядро становлення особистості дитини, її поведінки, як основи формування вищих психічних функцій, як один із фундаментальних внутрішніх факторів, що визначають психічне здоров'я дитини та становлення її психіки.

Особливої важливості ця проблема набуває нині. У суспільстві швидко розвиваються нові інформаційні технології, що утворюють характерну комунікативну сферу. Діти стали менше спілкуватися не лише з дорослими, а й один з одним. Адже живе людське спілкування суттєво збагачує життя дітей, розфарбовує яскравими фарбами сферу їхніх відчуттів.

Проблема розвитку комунікативних навичок у старшому дошкільному віці набуває дедалі більшої ролі у працях сучасних учених. У працях А. Артемова, А. Богущ, М. Лісіна, А. Леушина, А. Ладивір висвітлена проблема формування комунікативної компетентності старшого дошкільника. Психолого-педагогічний аспект проблеми знаходимо в роботах: С. Карпової, М. Лісіної.

Високий рівень розвитку комунікативних навичок є основою благополучної

адаптації людини в кожному суспільному середовищі, що зумовлює практичну важливість розвитку комунікативних умінь із раннього віку. Умови та чинники формування комунікативної компетенції дошкільника висвітлені у дослідженнях: Л. Бадалян, О. Головченко, Л. Журби, Л. Кирилова, В. Кожевнікова, Л. Персіанінова та ін.

Ефективна взаємодія в різних життєвих обставинах неможлива без усвідомлення власних почуттів та емоційного стану людини, з якою відбувається взаємодія. Адекватне уявлення про себе й оточуючих не формується саме по собі, а є наслідком педагогічного, соціального та психологічного впливу, а також особистою активністю людини на різних життєвих етапах.

Проблема емоційного та комунікативного розвитку дошкільників не нова у психолого-педагогічній науці, її висвітленням займалися А.В.Запорожець і Я. Неверович, С.Максименко, С. Лазаревич та інші. Однак здебільшого ці дослідження стосуються компетентнісного підходу до комунікативного розвитку та розвитку емоційної сфери дошкільників.

Окремі праці торкаються питання комплексного дослідження емоційного та комунікативного розвитку, зокрема, О.Л. Кононко, І.О. Лапченко. Проблема формування комунікативної компетентності не лишила в стороні відомих педагогів, науковців та психологів: А.М. Богущ, Н.В. Гавриш, О.Д. Кулик, Н.Б. Голуб, М.І. Пентилюк, К.В. Гаращук, Г.Т. Шелехова, Л.І. Мамчур, Т.Г. Окуневич, Д.В. Сидоренко, М.С. Вашуленко, С.О. Караман та інші.

Формуванням комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку активно цікавилися такі науковці як: І.П. РогальськаЯблонська, Г.М. Леушина, Т.С. Гужанова, Л.М. Паламар, Л.І. Мацько та інші.

Аналіз психолого-педагогічного досвіду свідчить про те, що емоційному та комунікативному розвитку дітей не приділяється належна увага, не зважаючи на те, що емоційні процеси займають важливе місце у структурі психічної діяльності особистості. Необхідність дослідження проблеми визначила вибір теми кваліфікаційної роботи: «Аналіз психологічних особливостей емоційної та комунікативної сфери дітей старшого дошкільного віку».

Мета дослідження: виявлення психологічних особливостей розвитку

емоційної та комунікативної сфери дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: емоційна та комунікативна сфери особистості.

Предмет дослідження: психологічні особливості емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників.

Завдання дослідження:

- 1) Зробити теоретичний аналіз досліджень емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників ;
- 2) Виявити особливості прояву емоційних станів старших дошкільнят ;
- 3) Визначити проблеми розвитку комунікативної сфери дошкільнят;
- 4) Провести емпіричне дослідження психологічних особливостей емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників.

Методи дослідження. теоретичний аналіз літератури з метою систематизації, порівняння й узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників ; психодіагностичні методики виявлення особливостей психологічних особливостей емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників , методи математичної та статистичної обробки даних.

Практична значущість роботи: виявлені психологічні особливості емоційної та комунікативної сфери дітей старшого дошкільного віку можуть бути використані в роботі психологів, вихователів в закладу дошкільної освіти з метою для формування у дитини основ колективістських якостей, а також гуманного ставлення до інших людей.

Робота апробована на 81-й звітній студентській науковій конференції ОНУ імені І.І. Мечникова.

Структура роботи. Робота включає вступ, три розділи, висновки по кожному із розділів, загальний висновок, список використаної літератури, додатки

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1. «Емоційна сфера» особистості як психологічний феномен

Емоції є складними феноменами, які мають багатогранний характер. Вони є невід'ємною частиною людської психіки та впливають на всі аспекти нашого життя. Емоції формують нашу поведінку, мотивацію, міжособистісні стосунки та навіть фізичне здоров'я. «Емоції можна визначити як психічні стани, які виникають у відповідь на значимі для індивіда події та характеризуються суб'єктивними переживаннями, фізіологічними змінами та поведінковими реакціями. Це визначення вказує на те, що емоції виникають як реакція на події або стимули в навколишньому середовищі і супроводжуються інтенсивними суб'єктивними переживаннями, які можуть бути як позитивними, так і негативними. Фізіологічні зміни, такі як підвищення серцевого ритму, зміни дихання та інші автоматичні реакції, також супроводжують емоції. Окрім того, емоції виражаються в поведінці людини»[17].

«Емоція наповнює енергетичним змістом будь-яку дію людини, спрямовану на задоволення потреби, необхідної для самозбереження і саморозвитку. Емоційна сфера як основна інтегративна ланка особистості розглядається вченими в двох аспектах. По-перше, її визначають як сукупності якостей, що описують динаміку виникнення, протікання й припинення різних емоційних процесів та станів, являючи собою темпераментальні властивості особистості. По-друге, вона розглядається як інтегральне структурне утворення особистості, включаючи не тільки динамічні властивості, а й якісні та змістові характеристики. Саме ці характеристики емоційної сфери підштовхнули нас до аналізу взаємозв'язку емоційної зрілості і схильності до обману у дисертаційному дослідженні[37].

Емоції визначають процес формування та функціонування особистості, організують форми взаємодії з соціальним середовищем, здійснюють прямий вплив на якість та зміст діяльності, втілюючи мотивуючу функцію. Не менш значущим залишається той факт, що емоції впливають як на сферу свідомості, так і на фізичне здоров'я, оскільки мають здатність впливати на функції органів та тканин людини.

«Оскільки емоції мають різноманітні форми виявлення та інтенсивності, єдиної їх класифікації не існує. Емоції можуть бути класифіковані за різними критеріями.

Один із найбільш поширених способів класифікації полягає у поділі емоцій на позитивні та негативні. Позитивні емоції включають радість, щастя, задоволення та любов, тоді як негативні емоції включають гнів, страх, смуток та розчарування.

Цей підхід до класифікації базується на тому, як емоції сприймаються суб'єктивно і як вони впливають на наше психічне становище. Інший критерій класифікації емоцій це їх тривалість. Деякі емоції є короткочасними і тривають лише кілька хвилин або годин, такі як гнів або радість. Інші емоції можуть бути тривалими і тривати декілька днів, тижнів або навіть місяців, наприклад горе або любов. Тривалість емоцій впливає на те, як вони впливають на життя людини і як вони контролюються.

Емоції також можуть бути класифіковані за їх причиною. Первинні емоції виникають у відповідь на природні подразники, такі як голод, спрага або біль. Вони мають еволюційну основу і є універсальними для всіх людей. Вторинні емоції виникають у відповідь на соціальні подразники, такі як похвала, критика або втрата. Вони формуються у ході взаємодії з іншими людьми та визначаються соціокультурним контекстом»[27].

Емоції можуть бути класифіковані за їхньою структурою. Прості емоції є однорідними та мають чітко виражений характер, наприклад радість або гнів. Складні емоції є багатограними та можуть включати в себе кілька простих емоцій, наприклад сором або захоплення. Ця класифікація допомагає розрізнити між різними варіаціями емоцій і вивчати їхню природу більш докладно.

Інші типи класифікації емоцій також можуть бути корисними під час наукових досліджень. Наприклад, емоції можуть бути класифіковані за їхньою інтенсивністю, спрямованістю, суб'єктивністю та моторною вираженістю. Ці характеристики допомагають докладніше розуміти різні аспекти емоцій та їхній вплив на поведінку і психічне становище людини.

Деякі вчені під емоціями (від латинського «*emovere*» – хвилювання, збудження, рух) розуміти «особливий клас психічних явищ, що виявляються у формі безпосередньої пристрасті, переживання суб'єктом життєвого сенсу цих явищ для задоволення своїх потреб» [9]. Як зазначав К. К. Платонов, «емоції викликають у свідомості не образ предмета чи явища, а переживання».

Давньоіндійські філософи стверджували, що всі почуття (гуни) діляться на світлі (сатва), пристрасні (раджас), темні (тамас). Вони нібито є живими духовними істотами, мають форму, розмір, колір. Сатва – це захоплення, просвітління, задоволення, терпіння, незлосливість, доброта. Раджас поєднують владність, егоїзм, зверхність, безсоромність, войовничість, ненависть. Тамас – це жадоба до їжі, пристрасть до гарного одягу, денного сну, легковір'я. Усі три гуни взаємодіють між собою постійно[6].

«Представники класичної західноєвропейської філософської думки Р.Декарт, Б.Паскаль, Б.Спіноза, І.Кант, Л.Фейєрбах, Ж.Ж.Руссо, в роботах яких відображені проблеми цілісності людської особистості, її духовності, робили спроби впорядкування емпіричного матеріалу про прояви емоцій, та переведення їх на мову визначень»[21]. Ф.Шиллер дійшов до висновку, що два аспекти людської природи - розсудливість та почуттєвість, їх єдність, визначають внутрішню гармонію людини. Через різноманітні, і в першу чергу, естетичні емоції здійснюється процес поступового духовного збагачення людини

Багатогранність та високий рівень суб'єктивності прояву зумовлює значну кількість наукових підходів до вивчення змісту емоцій та їхньої ролі в житті людини. «Свого часу це питання було предметом вивчення представників різних шкіл та напрямів психології` (В. Вундт, Р. Вудвортс, У. Джемс, К. Изард, У. Кеннон, К. Ланге, Д. Ліндслі, Р. Плутчик, З. Фрейд та ін.). Разом зі спробами знайти першопричину емоційних станів розвивалися і уявлення про суть цього явища в різних існуючих теоріях.

Проблема вивчення емоційної сфери досліджувалася багатьма відомими вітчизняними психологами та педагогами, серед них Л.С. Виготський, В.В. Зіньківський, О.В. Запорожець, Л.І. Неверович, В.Т. Кудрявцев, Л.П. Стрелкова та ін).

Вивченням емоційних станів дітей займалися такі відомі психологи, як М.Л. Фігурін, Н.П. Денисова, М.М. Аксаріна, К.Г. Бібанова, які наголошували на важливості розвитку емоційної сфери, зокрема на вихованні почуттів з перших років життя дитини. Питанням про розвиток емоцій в дитини та їхній вплив на

життєдіяльність досліджувало багато вчених: Л.І. Божович, О.В. Запорожець, Д.Б. Ельконін, ІС. Кон, О.Л. Кононко, О.І. Кульчицька, Я.З. Неверович, О.Я Чебикін”[41].

Емоції (від лат. *emovere* – вражаю, хвилюю) є частиною психічного життя особистості, визначальним компонентом спрямованості та активності усіх психічних процесів: мислення, пам’яті, уваги, мовлення тощо.

Існує безліч теорій з приводу причин та механізмів формування емоцій. Однією з причин виникнення людських емоцій виділяють необхідність забезпечення соціального зв’язку між матір’ю та її немовлям. За допомогою дорослого, зокрема, своїх батьків дитина задовольняє усі види своїх потреб (потреба в їжі, теплі, догляду, захисту та ін.). Також для фізичного здоров’я та психологічного благополуччя дитині необхідна любов і ласка батьків. Наступна причина виникнення емоцій – потреба в засобах комунікації між дорослими людьми.

Низка теоретиків виділяють оціночну або так звану сигнальну функцію емоцій (Р.Лазарус, З. Фрейд та ін.). Як спосіб реагування на зміни, що відбуваються у внутрішньому або зовнішньому середовищі, емоції у формі переживання відображають зміст складних і можливих ситуацій та є механізмом регуляції психіки та поведінки особистості.

В емоційній сфері між людьми виявляються особливо яскраві індивідуальні розходження. Основні розходження в емоційній сфері особистості пов’язані з різницею у змісті людських почуттів, в тому, на що, на які об’єкти вони спрямовані і яке відношення до них людини вони виражають. Типові розходження емоційних особливостей особистості можуть виявлятися: - в сильній чи слабкій збудливості; - в більшій чи меншій емоційній стабільності; - у силі (інтенсивності) почуттів; - в глибині почуттів.

«Особливості в емоційній збудливості та стабільності суттєво характеризують темперамент людини. Існують люди, які легко загоряються та швидко гаснуть, наприклад, люди холеричного темпераменту, як і ті у яких почуття виникають не одразу, але вони є стійкими (флегматики)» [32].

Однак емоції протягом життя змінюються, навіть ті ж самі ситуації можуть згодом викликати зовсім інші емоції. Формування та переробка емоцій здійснюється в

результаті включення людини в нову практику, яка змінює її основні настанови, загальну спрямованість особистості. Суттєве значення при цьому має не сама діяльність, а усвідомлення нових цілей та задач. Важливе значення для виховання емоцій має підвищення загального рівня розвитку та його широта.

Емоції є складними психофізіологічними реакціями, що виникають у відповідь на внутрішні та зовнішні подразники. Вони є необхідним елементом людського життя і грають важливу роль у регуляції поведінки та міжособистісної взаємодії. У контексті трудової діяльності емоції мають значний вплив на продуктивність, якість роботи та міжособистісні стосунки між працівниками.

«Позитивні емоції, такі як радість, задоволення, захоплення, можуть зробити суттєвий внесок у підвищення продуктивності праці. Це можна пояснити кількома механізмами.

По-перше, позитивні емоції стимулюють мотивацію та енергію працівників, що сприяє більш високій активності й бажанню досягти поставлених цілей. По-друге, вони покращують когнітивні функції, такі як увага, пам'ять і концентрація, що важливо для збільшення ефективності вирішення завдань та прийняття рішень.

По-третє, позитивні емоції допомагають розслабитися та знизити рівень стресу, який може заважати продуктивній роботі «[37].

Позитивні емоції мають велике значення для міжособистісних взаємодій у колективі. Вони сприяють збільшенню довіри та співпраці між працівниками, створюють атмосферу дружелюбності та взаємо підтримки. Комунікація стає більш ефективною, а взаєморозуміння полегшується. Позитивні емоції сприяють запобіганню конфліктів та їх швидкому вирішенню, що сприяє спокійній і продуктивній атмосфері в організації.

Водночас негативні емоції, такі як гнів, тривога, депресія, можуть відігравати роль чинників, що знижують продуктивність праці та призводять до конфліктів. Вони можуть впливати на робочий процес через різні механізми.

По-перше, негативні емоції можуть знизити мотивацію та енергію працівників, змушуючи до досягнення цілей. По-друге, вони можуть негативно впливати на когнітивні функції, такі як увага, пам'ять і концентрація, що може впливати на якість роботи та прийняття рішень. По-третє, негативні емоції можуть підвищити рівень

стресу та напруження, що може призвести до погіршення фізичного і психічного здоров'я працівників. Негативні емоції також можуть впливати на міжособистісні взаємодії у колективі. Вони сприяють зменшенню довіри та співпраці між працівниками, створюючи атмосферу недовіри та конкуренції. Комунікація стає менш ефективною, а взаєморозуміння ускладнюється. Негативні емоції також можуть збільшити ймовірність конфліктів між працівниками, що може вести до розділення в колективі та зниження загальної продуктивності

«На тісний зв'язок мислення, інтелекту і емоційних процесів вказували відомі психологи В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, Я.Рейковський. С.Л.Рубінштейн писав, що мислення, як психічний процес, вже само по собі являє єдність емоційного і інтелектуального. Під впливом емоцій усі види пізнавальних процесів - сприйняття, уява, пам'ять, мислення, - підлягають визначеним модифікаціям, і в результаті таких модифікацій набувають, насамперед, спрямованість» [18].

Якщо прагнення придушувати та викорінювати емоції в корені невірне, то вміння регулювати їх прояви необхідно. Бажано, щоб діяльність, що спрямована на вирішення задач людини, була емоційною, мобілізувала енергію, але емоції не повинні перетворюватися в головний регулятор діяльності.

Р.Декарт виділяв найпростіші вихідні почуття: подив, любов, ненависть, бажання, радість і печаль. Ці почуття породжують інші складні почуття. На думку американського дослідника К.Ізарда, певні емоції є фундаментальними, базовими, інші – похідними [4].

Більшість психологів схиляються до думки, що емоції можна згрупувати, базуючись на тому, що кожній позитивній емоції однієї якості завжди відповідає негативна, протилежна за якістю. Емоції мають позитивну або негативну спрямованість, а звідси і різний вплив на особистість. Позитивні емоції (стенічні) спонукають людину до діяльності, активності, творчості. Негативні (астенічні) різко знижують життєдіяльність людського організму, його сили, спричиняють депресію, агресивність.

У.Макдаугол стверджує, по-перше, що всі ті переживання, які ми називаємо почуттями та емоціями, пов'язані з проявами прагнень організму, що спричинені або

впливами ззовні, або всередині організму, або, найчастіше, обома шляхами; по-друге, що загалом ми можемо надійно розмежувати почуття, з одного боку, і емоції – з іншого, на основі їх функціонального ставлення до цілеспрямованої активності, яку вони супроводжують та визначають, оскільки ці відносини в обох випадках суттєво відрізняються “[45].

Будь-яка людина перебуває в тому чи іншому емоційному стані. Настрій – відносно слабкий і тривалий стан, рівномірний за своїми виявами. Настрій охоплює особистість і певний час позначається на її поведінці, діяльності, самопочутті, мисленні.

Одним з видів емоцій є афекти. Афект – це психічний стан, який швидко виникає і породжує негативні бурхливі емоції. «М. Арнольд, Дж. Гасон вважали, що емоцію, або афект, можна розглядати як тенденцію, що наближатися до об'єкта, який оцінюється як прийнятний, або віддалятися від об'єкта, який оцінюється як неприйнятний, що підкріплюється специфічними органічними змінами згідно з типом емоції» [25].

Такий стан є короткочасним, сильним і миттєво охоплює людину, впливає на її розум, поведінку. Під впливом афективних емоцій людина може завдати шкоди іншим. Афект спричиняють несподівані гострі життєві ситуації. Людина, виховавши в собі здатність контролювати свої почуття, може контролювати і афективні реакції. Сильне, глибоке й тривале почуття, яке ніби поглинає особистість, називається пристрасстю.

Пристрасті за своїм спрямуванням є позитивні й негативні, вони керують інтелектом, діями та поведінкою людини, стимулюють її активність.

Предметом спеціальної уваги в психології є психологічний стан людей в умовах стресу. Стрес (від англійського stress - тиск, напруга) – емоційний стан, що виникає у відповідь на різноманітну екстремальну дію. Стрес є особливою формою переживання відчуттів, близькою за психологічними характеристиками до афекту, але за тривалістю протікання наближаються до настрою. Пусковим механізмом стресу є стресори - несподівані, несприятливі дії: небезпека, біль, страх, холод, загроза, приниження, а також складні ситуації: необхідність швидкого ухвалення

відповідального рішення, різка зміна стратегії поведінки, несподіваний вибір і т.п. Стрес є комплексним процесом, що враховує фізіологічні і психологічні компоненти. У наш час залежно від стресового чинника виділяють різні види стресу: фізіологічний і психологічний, який, в свою чергу, розділяють на інформаційний і емоційний.

«Вчені вивчали незаперечну роль емоцій у поведінці людини (З. Фрейд, В. К. Вілюнас, Б. І. Додонов, К. Е. Ізард, П. Екман, О. М. Леонт'єв, П. Фресс, Я. Рейковський, П. В. Симонов та ін.). Усі вони відзначають їх мотивуючу роль, пов'язують емоції з потребами та їх задоволенням» [10].

Участь емоцій в управлінні поведінкою і діяльністю людини було визнано більшістю психологів, що знайшло відображення в «мотиваційній» теорії емоцій, яка відстоює функціональну єдність емоційних і мотиваційних процесів .

Практично ототожнення емоційних і мотиваційних феноменів має місце у «Г. М. Бреслава, коли він описує «емоційну децентрацію», розуміючи під нею здатність представити бажання іншої людини»[21]. Окремі випадки виникнення емоцій у процесі мотивації, а саме при побудові ймовірного прогнозу задоволення потреби, висвітлюється в дослідженнях П. В. Симонова.

Слід зазначити, що емоції виконують дуже важливу функцію в мотивації діяльності та тісно пов'язані з її змістом, (супроводжують мотивовану поведінку) тобто, як останні так само можуть активувати (направляти) поведінку. Як зазначив О. М. Леонт'єв, «особливість емоцій полягає в тому, що вони безпосередньо відбивають відносини між мотивами і реалізацією, відповідаючи цим мотивам діяльності» [12].

Емоції виникають лише у зв'язку зі значимими для суб'єкта подіями або результатами дій, пов'язаними з мотивами. Відомо, що однією з функцій мотиву є сенсоутворення (то заради чого діє суб'єкт). Вони завжди є психічним відображенням цих сенсів, і саме тому вони дозволяють досліджувати та аналізувати неусвідомлювані мотиви. Мається на увазі, що ставлячи перед собою цілі, досягнення яких веде до задоволення потреби, яка отримала своє предметне відображення в мотиві цієї діяльності, людина усвідомлює перші. За даними К. Ізарда, кожен емоцію слід розглядати окремо від інших, як самостійний переживальномотиваційний процес [7, С. 55], при цьому основну мотиваційну систему людського існування утворюють

десять базових емоцій: радість, сум, гнів, відраза, презирство, страх, сором / збентеження, вина, здивування, інтерес. Кожна емоція має унікальні мотиваційні функції.

Фундаментальні емоції переживаються по-різному і по-різному впливають на когнітивну сферу і на поведінку людини. При цьому емоційні процеси взаємодіють із когнітивними й моторними процесами, взємовпливаючи один на одного. Таким чином, Ізард К. визначає емоції як складний процес, що включає нейрофізіологічні, нервово-м'язові і чуттєво-переживальні аспекти [8].

Емоції розвиваються в діяльності, залежать від змісту та структури діяльності, а також впливають на діяльність. На думку дослідників А.В.Запорожець та Я.З. Неверович, у дітей спостерігається виникнення нових емоційних переживань саме в процесі діяльності. В подальшому, на основі зовнішньої практичної діяльності, починає складатися внутрішня діяльність - емоційна уява, яка являє собою сплав афективних та когнітивних процесів, та єдність інтелекту та афекту, яку Л.С.Виготський вважав характерним для вищих почуттів [6].

Психологи В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, К.Ізард, А.В.Запорожець, О.М.Лук, П.В.Симонов та ін. «підкреслюють, що при всій важливості інтелектуального осягнення та освоєння світу, у тому числі розкриття об'єктивної сутності добра і зла, саме емоції та почуття визначають головну лінію людської поведінки. Тому виховання емоційності людини та формування її почуттів є важливим фактором в управлінні становленням її особистості.

Процес виховання емоційної культури особистості тісно пов'язаний з вихованням самої особистості[1,4]. Проявлення емоційної сфери в житті людини різноманітні. На думку Б.І.Додонова, емоції не розрізняються на вищі та нижчі, є людські переживання, від самих простих до самих високих[3].

Естетичні емоції, які ми можемо віднести до самих високих емоцій, відбивають рівень та характер духовного життя людини, впливають на поведінку та формування світогляду особистості. П.М. Якобсон під вихованням почуттів розуміє змінення емоційної сфери під впливом навмисних діянь. В якості початкового пункту передбачається виникнення нового переживання, яке у подальшому повинно перетворитися у відносно стійке ставлення до визначеного круга явищ.

Людина з розвинутою культурою почуттів, вважає П.М. Якобсон, «повинна відрізнятися багатостороннім відгуком на всі впливи світу, спонуканням морального характеру, здібністю до співпереживання та відповідальністю за свої відчуття та свою поведінку»[6].

Один із відомих психологів в галузі емоцій у закордонній психології К. Ізард досліджував людські емоції з різних поглядів. Він пояснює, що «емоції формують один з найважливіших елементів людської свідомості: події та пізнання. Він аналізує та знайомить нас з основними базовими теоріями, ключовими емпіричними дослідженнями, аналізує та об'єднує знання у сфері розуміння людських емоцій. К. Ізард досліджує взаємозв'язок між емоціями та когнітивними здібностями. Він вважав, що емоції переживаються, як почуття, які мотивують і організують сприймання, мислення і дії»[15].

Теорія диференціальних емоцій К. Ізарда виділяє десять базових емоцій, які володіють унікальними властивостями та складовими, на думку автора, вони є основою мотиваційної системи людського існування. Емоції, як фундаментальні особистісні процеси, надають сенс і значення людському існуванню, взаємодіють зі спонуканнями та з гомеостатичними, перцептивними, когнітивними та моторними процесами, здійснюючи на них вплив.

До фундаментальних емоцій він відносив: інтерес – радість, здивування, хвилювання; горе – гнів, огида, страждання, страх сорому, зневага, вина. Із синтезу фундаментальних емоцій виникають комплексні емоційні стани: тривожність, що може поєднувати гнів, почуття вини, страх і навіть інтерес – збудження. До складних емоційних переживань можна віднести ворожість, любов [47].

Емоційна сфера виконує низку функцій, обов'язкових для життєдіяльності людини: відображуючо-оцінона функція. Проявляється в тому, що емоція відображає загальну оцінку ситуації; перемикаюча функція. Домінуюча емоція, що проявляється яскравіше, «висвічує» значущу потребу людини; підкріплююча функція. Забезпечує людині отримання бажаних чи усунення не бажаних стимулів; емоції залишають сліди на людському досвіді, закріплюючи впливи, які їх порушили;

компенсаторна функція. Відбувається гіпермобілізація вегетативної нервової системи, під час якої негативні емоції заміщуються позитивними; сигнальна функція. Емоції повідомляють про значущість того, що відбувається для людини, тобто емоції дають нам інформацію «навіщо і заради чого ми це робимо?»; пускова функція. Емоції запускають діяльність; спонукальна функція (мотивація до діяльності); організуюча/дезорганізуюча. Дезорганізуюча функція полягає у здатності емоцій порушувати цілеспрямовану діяльність.

Самі по собі емоції не є дезорганізуючою ланкою, усе залежить від умов, в яких вони проявляються. Порушення діяльності є побічним проявом емоцій; аварійного виходу. Різкий сплеск емоцій у формі сліз, крику, високого прояву агресивності. Зазвичай такі способи реагування називають регресивними; комунікативна (експресивна). Засоби невербальної комунікації, які супроводжують мовлення, допомагають людині передавати свої почуття та емоції іншим людям, інформацію про своє ставлення до явищ, об'єктів тощо; передбачаюча (евристична).

“Емоційні стани викликають або мобілізацію органів дії, енергетичних ресурсів та захисних процесів організму, або, у сприятливих ситуаціях, їх демобілізацію, налаштування на внутрішні процеси та накопичення енергії; катарсична (допомагає зняти гнів, роздратування); пристосувальна (емоції повідомляють, наскільки успішна діяльність людини, яке її ставлення до об'єкта та здійснюють зіставлення результату з очікуваною метою; функція становлення та організації суб'єктивного образу” [20].

Існують більше десяти теорій, що пояснюють механізми виникнення емоцій: еволюційна теорія емоцій Ч. Дарвіна, «асоціативна» теорія В. Вундта, «периферична» теорія У. Джемса – Г. Ланге, теорія У. Кеннона – П. Барда, психоаналітична теорія емоцій, судинна теорія вираження емоцій І. Уейнбаума і її модифікація, біологічна теорія емоцій П. К. Анохіна, фрустраційна теорія емоцій, когнітивістська теорія емоцій, інформаційна теорія емоцій П. В. Симонова, теорія диференціальних емоцій К. Ізарда та інші. Зазначимо, що емоції виникають як результат нейрофізіологічних процесів, які, в свою чергу, можуть бути викликані як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Коли емоція з'являється у відповідь на уявний образ, символ, то це

говорить про взаємозв'язок думки і почуття, тобто про афективно-когнітивну структуру. Отже, емоція на значимий стимул – це єдність афективно-когнітивних процесів. Вплив емоцій на людину генералізований, але кожна емоція впливає на людей по-різному, залежно від індивідуальних особливостей людини і, зокрема, від рівня емоційної зрілості особистості [21].

Аналіз літератури дозволяє також виділити поведінкові реакції, які реалізують емоційні переживання людини, а саме: підпорядкування емоцій жорсткому контролю свідомості, тобто придушенню емоційних реакцій, що дозволяє людині зовні не «переживати», відчуваючи при цьому сильні внутрішні суперечності, незадоволення і дискомфорт або внутрішньоособистісний конфлікт (може відбуватися з обманщиком у разі брехливої відповіді на питання під час проведення поліграфного тестування); вивільнення емоцій для їх природної взаємодії з гомеостатическими процесами, драйвами, когнітивними процесами і руховими актами, підкоряючись емоціям (може відбуватися з обманщиком при визнанні); рефлексивна трансформація емоційних реакцій, тобто в усвідомленні емоції і «відділенні себе від емоцій» [24].

1.2. Особливості емоційної сфери старшого дошкільника

Емоції мають загальний для вищих психічних функцій шлях розвитку — від зовнішніх соціально детермінованих форм до внутрішніх психічних процесів. Емоційний розвиток дошкільника є однією із важливих умов його виховання. Саме тому видатні психологи Л.І. Божович, О.В. Запорожець, О.М. Леонт'єв, Г.С. Костюк, С.О. Ладивір та інші стверджують, що формування людських емоцій є головною умовою розвитку особистості.

“Емоційна сфера дитини завжди була в полі особливої уваги вітчизняних психологів, оскільки виховання з необхідністю передбачає формування і розвиток у дитини певного емоційного ставлення до оточуючого світу відповідно до цінностей, норм та ідеалів суспільства. Емоційний розвиток виступає як закономірний процес, який має певну логіку, а в кінцевому підсумку визначається загальною логікою розвитку особистості дитини в цілому, зміною видів діяльності, в яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей та предметним світом. В подальшому на цій основі складається особлива психічна діяльність — емоційна уява”[37].

Дослідженням емоційної сфери займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники Ф. Василюк, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, К. Ізард, Т. Кириленко, О. Кисельова, І. Кон, В. Котирло, С. Кравчук, М. Лісіна, Я. Неверович, О. Орищенко, М. Савчин, О. Саннікова, Ю. Чернокуж та багато інших.

Емоційне життя дитини – це особлива форма існування дошкільника в навколишньому світі, коли він класифікує об'єкти реальної дійсності на «приємні» і «неприємні». Пізнаючи світ і певною мірою змінюючи його, дитина переживає все, з чим стикається: відчуває задоволення і незадоволення, радість і горе, обурення і захоплення, гнів і сором, упевненість у собі і ніяковість та ін.

Вивчення емоцій дошкільнят в українській психології пов'язана з іменами таких вчених, як І.О. Сікорський, М.Я. Грот, М.М. Ланге, В.В. Зеньківський. І.О.

Сікорський у своїй книзі «Виховання у віці першого дитинства» писав: «Достовірно тільки те, що почуття й афекти з'являються у дітей значно раніше, ніж інші види психічних функцій (наприклад, воля, розум), і в певний час складають найвидатніший бік їх душевного життя»[41].

Психолог і педагог, богослов і філософ В.В. Зеньківський у своїй книзі «Психологія дитинства» відводить емоційним явищам одне з перших місць в розвитку дитини[35]. Емоції, за В.В. Зеньківським, – це, перш за все, сама природність поведінки дитини, безпосередність, грація і свобода [35].

Л.С. Виготський в «Педагогічній психології» писав: «Можна не тільки талановито мислити, а й талановито відчувати»[41]. Говорячи про розвиток емоцій у дошкільному дитинстві, Г.А. Вартанян і Є.С. Петров у роботі «Емоції і поведінка» відзначають, що основні зміни в емоційній сфері у дітей на етапі дошкільного дитинства обумовлені встановленням ієрархії мотивів, появою нових інтересів і потреб[27].

«На четвертому-п'ятому році життя у дитини вперше виникає почуття відповідальності. Це пов'язано з формуванням простіших моральних уявлень відносно того, що добре і що погано. Виникають почуття задоволення, радості під час удалого виконання своїх обов'язків і засмучення під час порушення встановлених вимог. Ці емоційні переживання виникають здебільшого у взаєминах дитини з

близькою для неї людиною і поступово розширюються на ширше коло людей. У дошкільному віці відбувається перехід від бажань, спрямованих на предмети, до бажань, пов'язаних із предметами. Дії дитини вже не пов'язані безпосередньо з предметом, а будуються на основі уявлень про предмет, про бажаний результат, про можливість його досягти в найближчому майбутньому»[32].

Розвиток уявлення дає можливість дитині відвернутися від безпосередньої ситуації, у дитини тепер виникають переживання, не пов'язані з цією ситуацією. Уся діяльність дошкільника є емоційно насиченою. Усе, у чому дитина бере участь — гра, малювання, ліплення, конструювання, підготовка до школи, допомога мамі в домашніх справах та ін.,— повинно мати емоційне забарвлення, інакше діяльність не відбудеться або швидко руйнуватиметься. Дитина, через свій вік, просто не здатна робити те, що їй нецікаво.

“Різноманітні переживання дитини, в яких виявляється її ставлення до того, що діється навкруги, називаються емоціями і почуттями” [31]. В емоціях і почуттях відображений вибірковий характер людської свідомості. Найчастіше переживання викликані тими об'єктами, які набувають для дитини певного життєвого значення, стають для неї цінними, оскільки сприяють або перешкоджають задоволенню різних її потреб.

Дитина диференціює явища дійсності на двох рівнях – понятійному і ціннісному. На першому, який здійснюється розумом, вона прагне встановити сутність того чи іншого об'єкта, його призначення, систему зв'язків з іншими. На другому рівні передбачається аналіз душевний, коли об'єкт сприймається дитиною як невідсторонений, тобто такий, що має до неї відношення, стосується її, не лишає її байдужою.

Емоції відкривають можливість для здійснення дитиною своєрідних умовиводів про те, як слід поводити себе в тій чи іншій життєвій ситуації, наскільки ця ситуація безпечна (небезпечна), до яких наслідків (приємних чи неприємних) можуть призвести конкретні дії. Не існує дій або вчинків без емоцій. Вони відіграють важливу роль в організації і закріпленні поведінки.

Емоції впливають на сприймання дитиною подій, явищ, людей. У піднесеному настрої дошкільник схильний сприймати навколишній світ крізь «рожеві окуляри»: концентрує увагу переважно на приємному, абстрагуючись від неприємного, виявляє поблажливість до недоліків інших, терпляче ставиться до образ тощо. Засмучена дитина має песимістичний погляд на життєві явища: фіксує увагу на неприємному, перебільшує значущість образливого слова або дії іншої людини стосовно себе, негативно ставиться до запрошень однолітків до ігор тощо.

Емоції певним чином впливають на пам'ять, мислення й уяву дитини, тобто на пізнавальні процеси. Якщо малюк чимось наляканий, йому важко перевіряти різні варіанти розв'язування проблеми, логічно міркувати, відтворювати якісь події.

Дитина вже має відносно багатий емоційний досвід. Вона достатньо активно реагує на радісні та сумні події, легко проймається настроєм оточуючих. Вираження емоцій у молодшого дошкільника досить часто має безпосередній характер, який дитина досить бурхливо проявляє в міміці, словах, рухах. Значний вплив на емоційний стан дитини в цьому віці має оцінка її вчинків дорослими (батьками, вихователем). У більшості дітей позитивні оцінки дорослого підвищують тонус нервової системи, збільшуючи ефективність діяльності, яку вони виконують. У той же час негативні оцінки, особливо якщо вони повторюються, створюють пригнічений настрій, знижують фізичну та розумову активність.

У розгніваного дошкільника виникають лише «розгнівані» думки. У стані тривожного збудження дитина настільки охоплена «стартовими» думками й турботами, заповзята розв'язанням конкретної проблеми, що не здатна до навчання, сприймання і засвоєння будь-якої іншої інформації. Комплекси емоцій, які переживає дитина, впливають на все, що вона робить, – гру, працю, навчання, спілкування. Якщо дошкільник зацікавлений діяльністю, він прагне виконувати її протягом тривалого часу. Якщо він відчуває огиду до чогось (когось), то прагне уникнути неприємної ситуації або людини.

Між почуттями і діяльністю дошкільника існує подвійний зв'язок. По-перше, почуття породжуються діяльністю, залежать від неї. Діяльність є сильним і невичерпним

джерелом дитячих почуттів, вона пробуджує почуття впевненості, хвилювання, захоплення, радості. По друге, почуття впливають на діяльність дитини дошкільного віку [6].

Різні види діяльності дитини стають джерелом її почуттів. Переживання також пов'язані з постановкою мети, з передбаченням результату праці, з мотивами діяльності. Дитину хвилює, непокоїть, тривожить, заспокоює те, що є змістом її діяльності. Вона переживає і самий процес діяльності. В ньому виникають різні почуття, пов'язані з успіхами і невдачами, труднощами та їхнім переборенням.

Успіхи, невдачі, труднощі дошкільник переживає по-різному залежно від того, які вимоги ставили перед ним, на що він у цій діяльності сподівався, яке значення для нього мають її результати. Переживає він і закінчення роботи: радіє чи сумує з приводу своїх досягнень, відчуває задоволення, самоповагу чи невдоволення і розчарування. Переживання орієнтують дитину в діяльності, спонукають до активності, допомагають або заважають завершити будь-яку роботу. Почуття є необхідною умовою творчості дитини. Що складніші завдання стоять перед нею, то важливіша роль почуттів у їхньому розв'язанні [51]

“Існують особливості розвитку емоцій і почуттів на різних етапах дошкільного дитинства. У кінці дошкільного – на початку молодшого шкільного віку діти вже менше схильні до страхів стосовно реальних об'єктів і подій. Проте значущими залишаються страхи, викликані уявними об'єктами. Суттєво варіюють форми реакції різних дітей на депривацію і стрес. Однією з інтегральних характеристик емоційного світу дошкільника є так звана вразливість дитини. Вона буває високою, середньою й низькою і визначає своєрідний поріг соціально-емоційного розвитку дошкільника “[41]

Генетичні задатки дитини, її життєвий досвід, виховання і навчання, які належать до емоційної сфери (а надто способи вираження емоцій), а також зумовлена емоціями поведінка відіграють важливу роль у розвитку особистості дошкільника, в набутті ним певних емоційних рис. Емоційні риси (наприклад, дратівливість, веселість тощо) виявляють тенденцію дитини переживати у повсякденному житті певні емоції.

Ступінь чутливості організму, тип вищої нервової діяльності – важливі показники розвитку емоційної сприйнятливості дитини. Що більш чутливою є дитина за своєю внутрішньою організацією, то швидше, тонше, інтенсивніше реагуватиме вона на зовнішні подразники.

Розширюється коло емоцій, властивих дитині. Особливо важливим є виникнення у дошкільників таких емоцій як співчуття іншому, співпереживання,— без них неможливі спільна діяльність і складні форми спілкування дітей. Емоції, пов'язані з уявленнями, виникають на основі механізму емоційного передбачення. Ще до того як дошкільник почне діяти, у нього з'являється емоційний образ майбутнього результату, його оцінка з боку дорослих.

Якщо дитина передбачає результат, який не відповідає прийнятним нормам виховання, можливе несхвалення або покарання, у неї виникає тривожність— емоційний стан, здатний загальмувати небажані для оточуючих дії. Передбачення корисного результату дій і викликаної ним високої оцінки з боку близьких дорослих пов'язане з позитивними емоціями, що додатково стимулюють поведінку.

«У дошкільному віці відбувається переміщення афекту з кінця на початок діяльності. Емоційний образ стає першою ланкою в структурі поведінки. Механізм емоційною передбачення наслідків діяльності знаходиться в основі емоційної регуляції дій дитини. Структура емоційних процесів у цей період також змінюється. У ранньому дитинстві їх складали вегетативні та моторні реакції: переживаючи образ, дитина плакала, затуляючи обличчя руками або хаотично рухалася, вигукуючи незв'язні слова, її дихання було нерівним, пульс частим, у гніві вона червоніла, кричала, стискала кулаки, могла зламати іграшку, ударити тощо. Ці реакції зберігаються і у молодших та старших дошкільників, хоча зовнішній вираз емоцій стає у дітей стриманішим. До структури емоційних процесів, крім вегетативних і моторних компонентів, належать тепер складні форми сприйняття, образного мислення, уяви. Дитина починає радіти і засмучуватися не тільки з приводу того, що вона зараз робить, але і з приводу того, що їй належить зробити»[33].

Важливість вивчення вікових особливостей емоційної сфери дітей пов'язана з тим, що є тісний зв'язок емоційного та інтелектуального розвитку. Є.І. Янкіна

зазначає, що “порушення в емоційному розвитку дитини дошкільного віку призводять до того, що дитина не може використати інші здатності, зокрема інтелект, для подальшого розвитку. У дітей з емоційними порушеннями переважають такі негативні емоції, як горе, страх, гнів, сором, відраза. У них є високий рівень тривожності, а позитивні емоції виявляються рідко. Рівень розвитку інтелекту успішних відповідає середнім значенням за тестом Векслера. Звідси виникає завдання контролю за емоційним розвитком дітей і при потребі застосування психокорекційних програм”[33].

Емоційні особливості дошкільників. Дошкільнята вже настільки опановують вираження емоцій, що показувана експресія тієї чи іншої емоції зовсім не означає її переживання. У дошкільників з’являється очікування (передбачення) тих чи інших емоцій, що впливає на мотивацію їхньої поведінки й діяльності, вносячи корективи в їхні плани. У дошкільному віці поступово розвивається вміння визначати емоційний стан інших людей. Це питання докладно вивчила А.М. Щетиніна на 4-5 й 6-7-річних дітях. Вона виявила типи сприйняття емоцій за експресією, які можна розглядати і як рівні розвитку цього вміння.

Довербальний тип. Емоція не позначається словами, її впізнання виявляється через встановлення дітьми відповідності виразу обличчя характеру конкретної ситуації («він, напевно, мультик дивиться»).

Дифузно-аморфний тип. Діти називають емоцію, але сприймають її поверхово, нечітко («веселий», «подивився й довідався, що він сумує»). Складові елементи еталона емоції ще не диференційовані.

Дифузно-локальний тип . Сприймаючи вираження емоції глобально й поверхнево, діти починають вирізняти окремі, часто одиничний елемент експресії (здебільшого - очі).

Аналітичний тип. Емоцію розпізнають завдяки виокремленню елементів експресії. Переважно діти опираються на вираз обличчя, а не позу.

Синтетичний тип. Це вже не глобальне й поверхове сприйняття емоцій, а цілісне, узагальнене («зла вона, тому що вся зла»).

Аналітико-синтетичний тип. Діти виокремлюють елементи експресії й узагальнюють їх («вона весела, у неї все обличчя таке - очі веселі й рот»).

Упізнання страху й подиву 4-5-річними дітьми здійснюються переважно за довербальним типом сприйняття. Радість і смуток розпізнають за дифузно-аморфними типами 4-5-річні діти й за аналітико-синтетичними - 6-7-річні діти. При впізнанні гніву дітьми 4-5 років провідним стає дифузно-локальний тип, а дітьми 6-7 років -аналітичний.

Для більшої частини 5-6-річних дітей стає доступним визначення емоцій іншою людиною за її мовою. Затримка в розвитку цього вміння відбувається в дітей з неблагополучних сімей, коли в дитини формуються стабільні негативні емоційні переживання (тривога, почуття меншовартості). Очевидно, це призводить до зниження контактів у спілкуванні й, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших. У цих дітей недостатньо розвинена й емпатія.

1.3. Особливості розвитку емоційної сфери у старшого дошкільника

Інтенсивний розвиток особистості дошкільника визначає глибокі зміни у його емоційній сфері. Якщо у ранньому віці емоції зумовлювались безпосередньо оточуючими впливами, то у дошкільника вони починають опосередковуватись його ставленням до тих чи інших явищ. Внаслідок появи опосередкованості емоцій, вони стають більш узагальненими, усвідомленими, керованими. Дитина виявляє здатність стримувати небажані емоції, скеровувати їх відповідно до вимог дорослих та до засвоєних норм поведінки. Головний напрямок розвитку емоційної сфери у дошкільника – це поява здатності керувати афектами, тобто довільність поведінки [19].

Поступово почуття стають більш раціональними, підпорядковуються мисленню, коли дитина засвоює норми моралі і співвідносить із ними свої вчинки. Дитина орієнтується на «добре» і «погано», «можна» і «не можна», все частіше «хочу»

поступається «потрібно». Стимування дитиною емоцій набуває характеру їх інтеріоризації (згортання зовнішніх проявів).

Почуття дитини-дошкільника поступово втрачають імпульсивність, стають більш глибокими за смисловим змістом. Водночас, дорослий повинен серйозно поставитись до випадків, коли дошкільнику не вдається стримати свої емоції, не ставити при цьому непосильних вимог перед дитиною. Такі імпульсивні емоції свідчать, як правило, про тілесне (органічне) неблагополуччя дитини (погане самопочуття, біль, голод, спрагу тощо), яке слід негайно усунути. Важливим новим фактом емоційної сфери дошкільника стає переживання з приводу можливої реакції дорослих на його дії та вчинки.

«Емоції дошкільника включаються у внутрішні механізми забезпечення супідрядності мотивів як важливий їх компонент. Суттєво змінюються і зовнішні прояви почуттів дошкільників, які поступово освоюють експресивні форми вираження емоцій – інтонацію, міміку, пантоміміку, жести, пози, рухи, інтонації, усмішки, погляди, оволодівають умінням стримувати бурхливі, різкі емоційні форми вираження. Оволодіння цими виразними засобами, крім того, допомагає дитині глибше усвідомити переживання іншого і засвоїти «мову» почуттів, прийняту у суспільстві. Дошкільнята вже настільки опановують вираження емоцій, що показувана експресія тієї чи іншої емоції зовсім не означає її переживання. У дошкільників з'являється очікування (передбачення) тих чи інших емоцій, що впливає на мотивацію їхньої поведінки й діяльності, вносячи корективи в їхні плани» [35].

У дошкільника з'являється співчуття, турбота про близьких людей, почуття обов'язку, взаємодопомоги, чуйності. Дитина вчиться розуміти не тільки свої переживання, але й переживання інших людей. Дошкільник починає розрізняти емоційні стани за їх зовнішнім проявом, за мімікою, жестами, позою. Більш зрозумілими для дітей є базові емоції (радість, гнів, сум, страждання тощо), а не їх відтінки. Дошкільники здатні співчувати літературному герою, розігрувати і передавати в сюжетно-рольовій грі різноманітні емоційні стани. Значного прогресу зазнають вищі почуття, як неодмінна ознака особистості. Відбувається зміна їх динаміки і змісту, почуття стають стійкими, набувають більшої глибини.

Важливим чинником розвитку таких почуттів є сюжетно-рольові ігри. Починають формуватися вищі почуття – моральні (переживання, у яких виявляється ставлення до суспільних подій та їх учасників, до себе – це почуття обов'язку, гордості, самоповаги); естетичні (переживання, зумовлені сприйманням і взаємодією з естетичними цінностями); пізнавальні або практичні (переживання, зумовлені пізнавальною діяльністю, її успіхами і невдачами, труднощами здійснення) [19]. Естетичні переживання дитини особливо тісно пов'язані, з одного боку із пізнавальними процесами, зокрема, включення мови в емоційні процеси, що призводить до їх інтелектуалізації, а, з іншого, із етичними уявленнями.

Пізнавальна активність дитини забарвлена інтенсивними переживаннями, набуваючи тим самим для дитини особливої цінності. Відкриваючи нові властивості предметів, знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ природи, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування і сумнів, що стають надбанням її досвіду на все життя.

Завдяки емоційному супроводу пізнавальна діяльність набуває для дитини самоцінного характеру, вона прагне до її продовження. Відмітною особливістю інтелектуальних емоцій є їх стимулюючий вплив на пізнавальну діяльність. Їх формування у дошкільника сприятливо позначається згодом на етапі шкільного навчання. Уявлення дитини про красиве й потворне у власній поведінці слугує джерелом етичних почуттів, асоціюючись із добром і злом. У своїх малюнках дитина передає ставлення до позитивних героїв, детально промальовуючи їхнє зображення, користуючись набором кольорів. Злих героїв малюк зображає обмеженою кольоровою гамою, у вигляді аморфних образів – це може бути просто чорна пляма чи щось схоже на заплутаний клубок темних ниток [5]. Розвитку емоцій і почуттів сприяють всі види діяльності дитини – трудової, продуктивної, ігрової, а також спілкування з дорослими й однолітками. При цьому, роль емоцій у діяльності дошкільника змінюється. Якщо на попередніх етапах онтогенезу основним орієнтиром для нього була оцінка дорослого, то тепер він може відчувати радість, передбачаючи позитивний результат своєї діяльності і гарний настрій оточуючих. При спільному характері виконання діяльності дошкільниками, дошкільники мають змогу порівнювати свої результати і прагнуть до оригінальності.

У 4-5 років у дитини починає формуватися почуття обов'язку. Моральна свідомість, будучи підставою цього почуття, сприяє розумінню дитиною пред'являються йому вимог, які він співвідносить зі своїми вчинками і вчинками оточуючих однолітків і дорослих. Найбільш яскраво почуття обов'язку демонструється дітьми 6-7 років. Інтенсивний розвиток допитливості сприяє розвитку подиву, радості відкриття [9].

У дошкільному віці поступово розвивається вміння визначати емоційний стан інших людей. «А.М. Щетиніна виокремила типи сприйняття емоцій за експресією, які можна розглядати і як рівні розвитку цього вміння.

Довербальний тип. Емоція не позначається словами, її впізнання виявляється через встановлення дітьми відповідності виразу обличчя характеру конкретної ситуації («він, напевно, мультик дивиться»).

Дифузно-аморфний тип. Діти називають емоцію, але сприймають її поверхово, нечітко («веселий», «подивився й довідався, що він сумує»). Складові елементи еталона емоції ще не диференційовані.

Дифузно-локальний тип. Сприймаючи вираження емоції глобально й поверхнево, діти починають вирізняти окремий, часто одиничний елемент експресії (здебільшого – очі).

Аналітичний тип. Емоцію розпізнають завдяки виокремленню елементів експресії. Переважно діти опираються на вираз обличчя, а не позу.

Синтетичний тип. Це вже не глобальне й поверхове сприйняття емоцій, а цілісне, узагальнене («зла вона, тому що вся зла»).

Аналітико-синтетичний тип. Діти виокремлюють елементи експресії й узагальнюють їх («вона весела, у неї все обличчя таке – очі веселі й рот») [24].

Для більшої частини 5-6-річних дітей стає доступним визначення емоцій іншої людини за її мовою. Затримка в розвитку цього вміння відбувається у дітей з неблагополучних сімей, коли у дитини формуються стабільні негативні емоційні переживання (тривога, почуття меншовартості тощо). Це призводить до зниження контактів у спілкуванні й, як наслідок, до недостатнього досвіду в сприйнятті емоцій інших. У цих дітей недостатньо розвинена й емпатія. У дошкільному віці (6-7 років) виникають дружні стосунки між дітьми, хоча чіткого розуміння дружби ще немає,

поняття довірливих відносин і взаємності для дітей цього віку занадто складні. До кінця дошкільного віку дитина вчиться таким емоціям і почуттям, які допомагають їй встановлювати продуктивні стосунки зі своїми однолітками і з дорослими. У дитини формуються основи відповідального ставлення до результатів своїх дій і вчинків. Дитина шести-семи років здатна розуміти моральний сенс відповідальності [2].

У старшому дошкільному віці розвивається емоційно-позитивне ставлення дитини до самої себе, яке лежить в основі структури самосвідомості особистості кожної дитини, орієнтує її на домагання відповідати позитивному етичному еталону. Коли потреба відповідати позитивному еталону поведінки у дошкільника набуває особистісного смислу, у дитини з'являється відповідальність як риса особистості. Шести-семирічна дитина в ситуації взаємостосунків з добре знайомими однолітками може самостійно вибирати способи правильної поведінки, відстоювати свою думку, брати на себе відповідальність за свою позицію і чинити опір провокуючому впливу однолітків. Дитина потребує доброзичливого контролю і позитивної оцінки дорослого.

Правильна поведінка в присутності дорослого – перший етап морального розвитку поведінки дитини. І хоча потреба вести себе за правилами і набуває особистісного смислу для дитини, її почуття відповідальності найкращим чином розкривається в присутності дорослого [14].

Емоції і почуття дитини-дошкільника пов'язані з її внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями, внаслідок порушення яких (зміна режиму, способу життя тощо) у неї може виникнути стресовий стан, афективні реакції, тривожність, страхи. Це призводить до негативного самопочуття дитини, тобто її емоційного неблагополуччя. Найсильніше і найважливіше джерело переживань дитини-дошкільника – її взаємини з іншими людьми. Якщо дорослі уважні до дитини, поважають її як особистість, то дитина переживає емоційне благополуччя – почуття впевненості, захищеності, яке сприяє нормальному розвитку особистості дитини, виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей. Ставлення до дитини дорослого викликає у неї відповідні почуття – радість, гордість, співчуття, страх, образу, гнів, заздрість тощо [17].

На розвиток емоцій і почуттів дошкільників впливають психічні стани і кризи особистості. Якщо нові потреби, що з'явилися наприкінці кожного етапу, не задовольняються або придушуються, у дошкільника починає формуватися стан фрустрації, який проявляється як агресія (активний стан – гнів люті), або як депресія (пасивний стан). Коли дитина уявляє себе у важких ситуаціях або просто малює страшні сни – це сигнал про її емоційне неблагополуччя.

Цей стан пов'язаний з труднощами у спілкуванні й може провокувати різні типи поведінки, відповідно до яких дітей поділяють на такі групи:

неврівноважені, легко збудливі;

переважно «легко гальмівні» зі стійким негативним ставленням до спілкування;

діти, чиє емоційне неблагополуччя є наслідком індивідуальних особливостей, специфіки їхнього внутрішнього світу [24].

Невиправдане суворе ставлення дорослого, неадекватні засоби виховання перенапружують нервову систему дитини і створюють сприятливу основу для появи страхів. Негативні емоційні прояви у дітей можуть існувати у двох типах поведінки – з переважанням станів збудження або пригнічення.

До першої групи за типом поведінки належать діти, в яких переважають стани збудження. Такі діти характеризуються нестриманістю і дратівливістю. Вони схильні до захоплення різними видами діяльності, проте її продуктивність швидко знижується. Раптові негативні емоції – спалахи гніву, образи – можуть виникати як з вагомих причини, так і з незначних. Утім вони згасають так само швидко, як і виникають. Афективні прояви часто спричиняють негативне сприйняття дитиною думок і вимог інших людей. Цей тип поведінки дошкільника зумовлює негативні реакції дорослих та однолітків. Дитині приписують характеристики на кшталт: «усім заважає», «завжди злий», «непосидючий» тощо. Це принижує її, викликає образу. Дитина усвідомлює, що вона «не така, як усі». Тому стає невпевненою, тривожною, відчувається непотрібною, незначимою для батьків. Такі негативні емоційні прояви діти часто ховають за маскою зарозумілості й пихатості.

«Емоційні порушення у дошкільному віці (за Г. Бреславом):

відсутність емоційної децентрації – дитина не здатна співпереживати ні в реальній ситуації, ні під час прослуховування літературних творів; • відсутність емоційної

синтонії – дитина не здатна відгукуватися на емоційний стан іншої людини, насамперед близької або симпатичної;

відсутність емоційної саморегуляції – дитина не відчуває провини, пов'язаної з новим етапом самосвідомості («Це я зробив») і здатністю емоційно «повертатися в минуле» [11].

Визначені форми поведінки, які проявляють неврівноважені легко збудливі діти під час спілкування з однолітками:

нестримність емоцій, що може стати причиною дезорганізації діяльності дитини;

схильність до афективних проявів під час конфліктів — спалахи гніву, образи, що супроводжуються плачем, грубістю та бійками;

вегетативні зміни — почервоніння шкіри, посилення потовиділення тощо;

здатність швидко збуджуватися, а відтак швидко заспокоюватися [18].

Друга група за типом поведінки – це діти, які здебільшого перебувають у пригніченому стані з депресивними проявами. Такі діти не можуть вільно, як їхні однолітки, висловлювати свої переживання та почуття. Вони невпевнені та непослідовні в діях і вчинках. Їм доволі складно забути образу, захистити себе, оперативно почати й завершити справу, переключитися з однієї на другу. Через швидку стомлюваність дитина може неефективно виконувати ту чи ту діяльність. Це призводить до зниження самооцінки, появи відчуття незахищеності та тривожності. Виникає гостра потреба у визнанні й увазі. Часто ця гіпертрофована потреба провокує підвищену образливість і злопам'ятність. Вразливість, імпресивність таких дітей на тлі емоційних розладів спричиняють формування амбівалентності потреби у спілкуванні.

Тобто, прагнучи до спілкування з однолітками, спільної діяльності з вихователем, дитина, навпаки, виявляє замкнутість.

За Г. Урунтаєвою,»діти з депресивними станами мають такі форми поведінки у спілкуванні з однолітками, як-от:

стійке негативне ставлення до спілкування, злопам'ятність;

стриманість, відлюдькуватість, уникання спілкування;

емоційне неблагополуччя, яке часто проявляється як небажання відвідувати дитячий садок, незадоволеність взаєминами з вихователем або однолітками;

вразливість, яка часто спричиняє внутрішній конфлікт» [48].

Якщо не вживати корекційних заходів, може порушитися нормальний розвиток особистості. Зокрема, в дитини може сформуватися стійка негативна позиція щодо взаємин з іншими людьми.

В розвитку емоційного життя дошкільника важливу роль відіграють соціальні умови (навіть за низької сприйнятливості). Часте переживання дитиною певної емоції та її виявлення неминуче призводять до формування відповідних особистісних характеристик. Наприклад, якщо дитина в сімейному колі часто відчуває острах до Grimання або фізичного покарання з боку матері чи батька, такі тривожність і лякливість перетворюються на її особистісну властивість.

На індивідуальні емоційні риси суттєво впливає соціальний досвід дитини. В ході спроб реалізувати самостійний задум, відтворити щось знайоме в нових умовах, створити щось нове з метою дослідження й апробування в дошкільника виникають певні емоції, викликані інтелектуальними і моральними почуттями, які можуть трансформуватись у риси характеру, такі як допитливість, вразливість, щирість, стриманість (нестриманість). Емоційні риси дитини стають складовими її характеру.

Дитина, якій властиві запальність, лякливість, нестриманість, стикається з різними реакціями на ці риси оточуючих дорослих і однолітків. Наприклад, запальність і нестриманість дитини можуть викликати в її ровесників незадоволення, намагання уникати контактів з нею, сперечатись. Боязкість малюка може призвести до відчуження його від групи однолітків, викликати насмішки та глузування дорослих і ровесників. Соціальні наслідки суттєво залежать від тих емоцій, які найчастіше переживає і виявляє дошкільник [22].

Позитивні і негативні емоції та їхнє сполучення відповідним чином впливають на зміст, характер, спрямованість стосунків дошкільника з дорослими й однолітками. Вміння батьків і вихователів дитячих садків за зовнішніми проявами розпізнавати переживання зростаючої особистості є важливою умовою ефективної організації виховного процесу, реалізації індивідуального і диференційованого підходу до виховання дитини перших семи років життя.

Позитивні емоції розвиваються у дитини в грі та в дослідницькій діяльності.

У малюка задоволення виникає в момент отримання бажаного результату. У цьому випадку емоції задоволення належить завершальна роль, що стимулює виникнення у дитини бажання довести діяльність до кінця. Другий ступінь — функціональне задоволення: дитині, яка грається, дає задоволення не тільки результат, але і сам процес діяльності. Задоволення тепер пов'язане не із завершенням процесу, а з його змістом. На третьому ступені у дітей старшого дошкільного віку з'являється передбачення задоволення.

«Розвиток негативних емоцій тісно пов'язаний із фрустрацією — емоційною реакцією на перешкоду на шляху до досягнення усвідомленої мети» [6, с. 203]. Фрустрація відбувається по-різному, залежно від того, чи подолана перешкода, зроблено її обхід або знайдена інша мета. Звичні способи розв'язання ситуації фрустрації визначають емоції, які при цьому виникають.

Стан фрустрації, що часто повторюється в ранньому дитинстві, може у одних закріпити млявість, байдужість, безініціативність, а у інших — агресивність, задрісність і озлобленість. Небажано, виховуючи дитину, дуже часто вимагати виконання своїх вимог прямим натиском. Наполягаючи на тому, щоб дитина негайно виконувала вимоги дорослого, не даючи їй можливості самостійно досягти поставленої мети, дорослі створюють умови фрустрації, що сприяють закріпленню упертості й агресивності в одних і безініціативності — в інших. Для того щоб досягнути бажаної поведінки у дитини, можна використовувати її вікові особливості — нестійкість уваги, можна відвернути її та змінити формулювання вказівки. У цьому випадку для дитини створюється нова ситуація, вона виконає вимогу із задоволенням, у неї не накопичуватимуться негативні наслідки фрустрації. На розвиток агресивності впливає міра покарання. Виявилось, що діти, яких удома суворо карали за агресивні вчинки, виявляли під час гри з ляльками більшу агресивність, ніж діти, яких карали не надто суворо. У той же час діти, яких карали за агресивні вчинки щодо ляльок, залишалися менш агресивними і поза грою, ніж ті, яких зовсім не карали [26].

Дитина, якій бракує любові та ласки, зростає холодною і нечуйною. Але окрім любові для виникнення емоційної чуйності необхідна і відповідальність за іншого, турбота про молодших братів і сестер, а якщо таких немає, то про домашніх тварин. Потрібно, щоб дитина сама про когось піклувалася, за когось відповідала, і тут корисними є цуценя, кошеня або інша тварина, за якою дитина доглядатиме і стосовно якої вона є «старшою».

Позитивні емоції знаходяться в основі моральності та творчих здібностей людини. Деякі батьки задаровують дітей значною кількістю дорогих і красивих іграшок. Коли їх забагато, діти втрачають інтерес до них, не цінують і не бережуть їх — усе можна кинути, зламати. Через таке байдуже і безвідповідальне ставлення до іграшок формується зневажливе ставлення до речей, як предметів людської праці: згодом не цінуватимуться ані свої, ані чужі речі.

Дитина емоційніша, ніж дорослий, який може адаптуватися, уміє передбачати, ослабити і приховати прояв емоцій, якщо це залежить від вольового контролю. У той час, як беззахисність, недостатній для передбачливості досвід, нерозвинена воля у дітей сприяють їх емоційній нестійкості. У малюка воля може виявлятися у вигляді негативізму — неслухняності, непокори, заперечення. Лише при вищому розвитку вона є прагненням до мети. Це розуміння вимагає від батьків бути терпимими до негативізму дітей. Коло чинників, що викликають у людини емоційне збудження, з часом розширюється. Різноманітнішими стають способи передачі емоцій, збільшується тривалість емоційних реакцій, викликаних короткочасним роздратуванням.

Висновки до розділу 1.

Психологічні закономірності емоційного розвитку дітей дошкільного віку досліджували: О.Л.Кононко, В.К.Котирло, Г.Д.Кошелева, О.І. Кульчицька, П.М. Якобсон та ін. Структуру, концептуальні аспекти емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку вивчали: Р. Бар-Он, Г. Гарднер, Г. Гарскова, Д. Гоулман, Д. Карузо, Р. Купер, Дж. Люсін, П. Саловей, А. Саваф, С. Хейн та ін.

Теоретичний аналіз досліджень емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку дозволяє зробити висновки :ключовими моментами емоційного розвитку дитини дошкільного віку є: Освоєння соціальних форм вираження емоцій. Формування

почуття обов'язку.Збагачення змісту емоцій, формування вищих почуттів: моральних, естетичних та інтелектуальних.Посилення стимулюючої (або гальмівної) ролі почуттів у поведінці дитини. Вони стають внутрішніми мотиваторами і регуляторами вчинків.Внаслідок появи опосередкованості емоцій і завдяки появі другий сигнальній системі (розвитку мови), почуття узагальнюються, усвідомлюються, дитина втрачає свою безпосередність, наївність, з'являється здатність стримувати зовнішній прояв своїх переживань, приховувати їх, керувати ними. Емоції є показником загального стану дитини, її психічного і фізичного самопочуття.Порушення емоційного благополуччя дошкільника приводить до емоційних порушень у дошкільному віці.

Емоційний розвиток є ваговою частиною загального психічного розвитку дитини старшого дошкільного віку. Емоції зберігають своє значення і в наступні періоди життя, проте на ранніх етапах онтогенезу вони є провідними, оскільки на них значною мірою ґрунтується цілісна поїльника.

Емоційний розвиток у певному розумінні процес соціальний: він іде від соціального до індивідуального. Емоції керують зв'язком дитини з навколишнім середовищем і спрямовують його. Життєвий досвід дошкільника лише певною мірою будується на пізнанні і розумінні відповідних об'єктивних особливостей речей. В основному він ґрунтуються на переживаннях дитиною приємного чи неприємного.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК СТАШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

1.1.Комуникативна компетентність дітей дошкільного віку як наукова проблема

Комунікативна компетентність є однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується на етапі дошкільного дитинства. Саме тому вчені приділяють значну увагу розвитку мовлення дітей дошкільного віку. «Своєчасний і якісний розвиток комунікативної компетентності - важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку випускника дошкільного навчального закладу» [32].

Проблема формування комунікативної компетентності старшого дошкільника висвітлена у працях вчених: А. Артемова, А. Богущ, М. Лісіна, А. Леушина, А. Ладивір. Психолого-педагогічний аспект проблеми знаходимо в роботах: С. Карпової, М. Лісіної. Умови та чинники формування комунікативної компетенції дошкільника висвітлені у дослідженнях: Л. Бадалян, О. Головченко, Л. Журби, Л. Кирилова, В. Кожевнікова, Л. Персіанінова та ін.

«Старший дошкільний вік – сензитивний період для формування основних груп компетентностей, серед яких чільна роль відводиться комунікативній. Сьогодні існує значна кількість наукових визначень зазначених понять. Спільним у цих визначеннях є те, що компетенція – це сукупність здобутих людиною знань та умінь у певній галузі, а компетентність – це здатність реалізувати ці знання та вміння в конкретній професійній діяльності. Протягом останніх років посилилась увага науковців до феномена комунікативної компетентності дошкільника як ключового компонента соціалізації особистості, одного з важливих показників готовності особистості до полікультурної комунікації»[27].

На сьогодні проблема формування комунікативної компетентності в дітей дошкільного віку є досить актуальною, адже ступінь розвитку комунікативності старшого дошкільника визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень дитини, вміння висловлюватися та здобувати інші знання. Розв'язання таких проблем комунікативної компетентності дітей має здійснюватися в процесі їх щоденного спілкування з вихователями, батьками та однолітками, інтегруючись у різних видах діяльності, зокрема у проектній діяльності.

Освоєння дитиною культури, загальнолюдського досвіду неможливе без взаємодії та спілкування з іншими людьми. Через комунікацію відбувається розвиток свідомості та вищих психічних функцій. Вміння дитини позитивно спілкуватися дозволяє йому комфортно жити у суспільстві людей; завдяки спілкуванню дитина як

пізнає іншу людину (дорослого чи однолітка), а й себе.

Справжня педагогічна практика базується на психолого-педагогічні дослідження, що теоретично визначають суть і зміст розвитку комунікативних навичок у розвитку дитини дошкільного віку. В основі великої кількості видань розміщується концепція діяльності, розроблена О.М. Леонтьєвим, В.В. Давидовим, Д.Б. Ельконіним, А.В. Запорожцем та інших. Спираючись неї, М.І. Лісіна, А.Г. Рузька, Т.А. Рєпіна піддавали аналізу спілкування як комунікативну діяльність. У своїх роботах вони наголошували, що комунікативні навички сприяють психічному розвитку дошкільника.

В словнику іншомовних слів “компетентність [лат. *competens* (*competentis*) – належний, відповідний] – поінформованість, обізнаність, авторитетність” [7]. У великому тлумачному словнику української мови компетентність – це “властивість у значенні компетентний, тямущий, кваліфікований” [7].

Значного поширення набуло визначення компетентності як “сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки діяльності, використовувати інформацію” [20].

У наукових працях науковці розглядають термін «компетентність» як рівень оволодіння особистістю відповідною компетенцією, що включає ставлення людини до неї і предмету діяльності. Відповідно компетенцію розглядають як сукупність якостей особистості (знання, уміння, навички, способи діяльності), що взаємопов’язані між собою та необхідні для будь-якої діяльності людини [31]

«Комунікативна компетентність у старшому дошкільному віці вкрай важлива з кількох причин: соціальна взаємодія: навички комунікації дозволяють дітям взаємодіяти з оточуючими, дружити, встановлювати відносини з однолітками та дорослими; розвиток мовлення: у старшому дошкільному віці діти активно вдосконалюють своє мовлення, набуваючи нових слів, фраз, вчать будувати складніші речення та виражати свої думки більш зрозуміло; самовираження та самовпевненість: комунікативні навички допомагають дітям виражати свої почуття,

думки та ідеї, що сприяє розвитку їхньої самосвідомості та самоповаги; навчання: комунікативна компетентність є ключем до успішного навчання. Вміння слухати, розуміти і висловлювати свої думки допомагає дітям краще засвоювати матеріал та спілкуватися з вихователями та однолітками; розвиток когнітивних навичок: взаємодія з іншими людьми через комунікацію сприяє розвитку когнітивних процесів, таких як увага, пам'ять, мислення та сприйняття; підготовка до майбутнього: комунікативні навички, набуті в старшому дошкільному віці, є важливим фундаментом для успішного функціонування в суспільстві та професійного розвитку.[34]

О. Максимова зазначає, що рівень комунікативної компетентності дошкільника залежить від розвитку когнітивних процесів (пам'яті, мислення, уваги, уяви), сформованості усвідомлення дитиною власних дій, розвитку мотиваційної сфери та залежить від вікових, особистісних та психологічних особливостей дошкільника. Її формування залежить від засвоєння дитиною моральних норм суспільства та особливостей соціальної взаємодії та вміння спілкуватися та слухати співрозмовника, адекватно сприймати різні ситуації [41]. Комунікативну компетентність дитини дослідниця визначає як певний рівень розвитку процесу взаємодії з іншими людьми, рівень оволодіння соціальною реальністю та вміння контролювати власну поведінку й поведінку оточуючих під час спілкування [41]

Комунікативна компетентність не є вродженою, вона розвивається в процесі онтогенезу паралельно з фізичним і розумовим розвитком дитини і служить показником його загального розвитку.

«Старший дошкільний вік, який припадає на період 5-6 років життя дитини, є досить важливим періодом для формування її комунікативної компетентності. Адже саме у цей час активно розвиваються її мислення, увага, уява, мовлення. Дитина здатна успішно та швидко засвоювати досвід спілкування із дорослими та однолітками. Саме від цих факторів безпосередньо залежить успішна комунікативна діяльність дошкільника. Комунікативну компетентність дошкільника варто вважати інтегральним утворенням і розглядати як цілісну характеристику особистості» [17].

Сутність і зміст комунікативної компетентності становить складний комплекс якостей і властивостей особистості й проявляється у виборі та організації мовних засобів, які при дотриманні норми літературної мови, етики спілкування в певній ситуації спілкування дозволяють особистості оптимально вирішувати життєво важливі завдання.

Здатність до мовлення та до спілкування формується в дитини, яка розвивається нормально, у процесі мовленнєвого досвіду, під впливом спілкування з дорослими і залежить від достатньої мовленнєвої практики, нормального мовленнєвого оточення, від виховання та навчання.

Серед ігрових мотивів значне місце посідають пізнавальні інтереси, потреба в порівнянні себе в різних відношеннях з однолітками, у співпраці з ними, самооцінка та інше. Діти старшого дошкільного віку вміють заздалегідь домовлятися про тему гри, розподіляти ролі, добирати потрібний ігровий матеріал, а сюжет гри визначається і розвивається в рольових діях кожного учасника.

Розвиток мовлення дітей має велику соціальну значимість. Родинне спілкування є головним чинником комунікативного розвитку малюка.

В дошкільний період мова стає засобом спілкування, мислення дитини та свідомого вивчення. У грі в процесі спілкування з ровесниками розвивається діалогічне мовлення. Формується інтелектуальна функція мовлення, що регулює практичні дії дитини.

Дитина вже не просто виконує інструкції дорослого, вона вмотивована. Розвивається свідоме виконання вимог. За допомогою мовлення дитина контактує з дорослими і однолітками. Інструкції дорослого ускладнюються, передбачають виконання дитиною послідовної низки дій. Вони набувають характер пояснень дитині порядку роботи [26].

Ю. Жуков, Л. Петровська, П. Растянников вживають дане поняття як синонім «компетентність у спілкуванні». На їхню думку це здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з людьми [28].

Роль своєчасного формування комунікативних навичок стає більш явною на стадії переходу дитини до навчання в школі, коли відсутність простих умінь робить важким спілкування дитини з однолітками та дорослими, призводить до зростання занепокоєння, порушує процес навчання загалом. Власне розвиток комунікативних навичок одна із основних компонентів забезпечення наступності дошкільного і початкового загальної освіти, необхідною умовою благополучного перебігу навчальної діяльності, істотним напрямом соціально-особистісного розвитку [19].

Ю. Ємельянов детально аналізує поняття «комунікативна компетентність». Він тлумачить її як засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування, вільно володіти вербальними і невербальними засобами спілкування. Дослідник зауважує, формування комунікативної компетентності передбачає

соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатися спілкуванню [27]. Сюди також входять уміння дитини організовувати так званий міжособистісний простір у процесі ініціативного й активного спілкування з іншими.

Смирнова О.О. Комунікативні навички дошкільнят визначає як осмислені дії дитини (на основі знань структурних компонентів умінь та комунікативної діяльності) та їх здатність правильно будувати свою поведінку, керувати нею згідно з цілями спілкування [18].

У цьому вся визначенні простежуються два моменти:

- 1) комунікативні навички - це власне осмислені комунікативні дії дітей, які ґрунтуються на системі знань та досягнутих елементарних умінь та навичок.
- 2) комунікативні навички - це ще й здатність дітей розпоряджатися своєю поведінкою, вживати найрозумніші прийоми та способи дій у вирішенні комунікативних завдань [18].

О. Мудрик вважає, що характеристиками комунікативної компетентності є:

- відповідність поведінки контексту стосунків, в яких вона виявляється;
- знання правил спілкування, адаптаційні навички та гнучкість у втіленні цих знань;

– комунікативна компетентність пов'язана зі стосунками, а не з індивідами [50].

“Психологи під комунікативними навичками дошкільнят (3-5 років) розуміють комплекс індивідуально-психологічних властивостей особистості суспільної спрямованості: комунікабельність, емпатія, доброзичливість; рівень знань, умінь соціально-комунікативної діяльності (знання законів безконфліктного спілкування з оточуючими, навички культурної поведінки, здатність не втрачатися за нових обставин); бажання контактувати та потреба вступати в комунікативну діяльність, здатність спілкуватися між дітьми різної статі” [51].

Старший дошкільник – це людина, яка активно опановує навички спілкування. У цей час відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків та вміння заводити друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі.

Якщо у дитини до 5 – 7-річного віку встановлюються дружні стосунки з будь-ким із однокласників, це означає, що дитина вміє налагодити тісний соціальний контакт із ровесником, підтримувати ставлення тривалий час, це означає так само, що спілкування з ним теж комусь важливе та цікаве.

Незважаючи на загальну для старших дошкільнят потребу у спілкуванні, її прояв відбувається по-різному. Ставлення до друзів та саме розуміння дружби мають певну динаміку протягом старшого дошкільного віку. Для дітей 6 – 7 років друзі – це насамперед ті, з ким дитина грає, кого бачить найчастіше. Вибір друга визначається насамперед зовнішніми причинами: діти сидять за однією партою, живуть в одному будинку тощо. У цьому віці діти більше уваги звертають на поведінку, ніж якості особистості. Характеризуючи своїх приятелів, вони вказують, що "друзі поведуться добре", "з ними весело".

Між 5 та 6 роками діти вважають друзями тих, хто допомагає їм, відгукується на їхні прохання, поділяє їхні інтереси. Для виникнення взаємної симпатії та дружби стають важливими такі якості особистості, як доброта та уважність, самостійність, впевненість у собі, чесність.

У дитини у цьому віці комунікативні навички представлені словами, що

позначають взаємовідносини для людей, правилами поведінки у суспільстві, формується його образна мова.

«У старшому дошкільному віці комунікативна компетентність особистості має певні характеристики. Комунікативні здібності слід розуміти як вміння дитини володіти ініціативою у спілкуванні, виявляти активність, емоційно реагувати на стан партнерів зі спілкування, здатність формувати і реалізувати власну індивідуальну програму спілкування. Комунікативні здібності дітей виявляються в умінні налагоджувати правильні стосунки з іншими людьми, відчувати настрій усього колективу, в якому відбувається спілкування (родина, група закладу дошкільної освіти тощо), розуміти партнера зі спілкування»[25].

Головний критерій сформованості комунікативної компетентності в дитини старшого дошкільного віку є її успішність у взаємодії із собою й іншими в певній ситуації спілкування. До критеріїв сформованості комунікативної компетентності дітей дошкільного віку також варто відносити із обізнаністю із застосування лексики відповідно до мовленнєвих ситуацій, вміння добирати інтонацію, чіткість, виразність мовлення, добираючи відповідні жести та міміку; бажання вступати в діалог із іншими дітьми та із вихователем тощо.

«Комунікативна компетентність дитини старшого дошкільного віку включає в себе низку чинників :

1. Наявність комунікативних інтенцій, які передбачають те, що під час мовленнєвої діяльності початкові мотиви дитини увиразнюються, конкретизуються, утворюючи ядро і сформованість мотиваційної сфери дошкільників (позитивних пізнавальних або ж негативних зовнішніх).
2. Дотримання відповідних комунікативних стратегій, що дає змогу досягнути бажаного результату спілкування. Дитина дошкільного віку повинна засвоїти основні доступні їй правила і послідовність комунікативних дій.
3. Належне знання особистості співрозмовника, що передбачає врахування його особливостей і соціальних ролей, а отже, і зворотного зв'язку в комунікації»[29].

Проблема навчання дітей дошкільного віку словесної творчості спирається на методичні напрацювання з викладанням риторики, початкового навчання. Вона знайшла відображення у працях Є. Тихєєвої, пізніше – М. Коніної, Г. Леушиної, О.

Соловйової, Є. Фльоріної тв ін. [38]

“Комунікативна компетентність є провідною для дошкільника. Це не випадково, адже саме ця характеристика дитини є природною для неї, важливим засобом самовираження, самореалізації, який виявляється у різних видах діяльності:

у сюжетно-рольовій грі – через сюжетоскладання, казкові, ігрові діалоги, сценарії;

у пізнавальній діяльності – через вислови-міркування, вислови-пояснення, вислови-запитання, головна мета яких – упорядкувати, систематизувати власні уявлення про довкілля, пояснити невідповідності, незрозумілості, проблеми, з якими постійно стикається дитина;

в художньо- мовленнєвій діяльності – через складання за власною ініціативою казок, оповідань, віршів, а також завдяки участі у мовних іграх (дражнили, лічилки, скоромовки, загадки, заклички тощо)”[31].

Мовленнєвий розвиток дошкільника — складний психологічний процес, що не зводиться до простого відтворення дитиною почутої мови. Він визначається мірою сформованості знань, умінь та навичок дитини і виявляється в соціальній та інтелектуальній активності у колі дорослих та однолітків. Щоб створити оптимальні умови для мовленнєвого розвитку дошкільника, педагогам слід використовувати різні форми роботи: ігри, проблемні ситуації і, звичайно, заняття [14].

Не можливо уявити належний рівень життєвої компетенції людини без оволодіння мовленням.

Комунікативні навички дітей дошкільного віку до часу вступу до школи вдосконалюються, дитина вже засвоїв мовний етикет і може підтримати розмову на будь-яку тему, в межах її розуміння, логічно та послідовно у діалозі та монологі. Він вміє мислити події, володіє контекстною промовою.

Розвиток цієї якості починається з набуття дитиною вміння встановлювати контакт із партнером у спілкуванні, дотримуючись ustalених правил етикету. У повсякденному житті дитина спостерігає і наслідує приклади спілкування між собою

дорослих, дітей тощо. Справжнім зразкам комунікативної поведінки має бути притаманна широка палітра емоційно- інтонаційного забарвлення.

Старші дошкільнята особливо чутливі до мовлення, його граматичної будови й досить критично ставляться до чужих та власних висловлювань. Вони вже помічають мовні помилки й продовжують оволодівати тими граматичними формами, у застосуванні яких зазнають певних труднощів.

Слід пам'ятати, що результати комунікативних навичок дошкільнят залежать від професіоналізму та бажання дорослих та дають можливість легко засвоювати шкільну програму та стати успішними людьми у дорослій діяльності.

Соціально-комунікативний розвиток дошкільнят відбувається через гру як провідну дитячу діяльність. Спілкування є важливим елементом будь-якої гри. У цей момент відбувається соціальне, емоційне та психічне становлення дитини. Гра дає дітям можливість відтворити дорослий світ і брати участь у уявному соціальному житті. Діти вчаться вирішувати конфлікти, висловлювати емоції та адекватно взаємодіяти з оточуючими. Чим старша дитина, тим повніше її спостереження навколишнього світу, тим багатша його гра.

Л. С. Рубінштейн говорив, що “в процесі гри дитина не просто перетворюється на чужу особистість, але, входячи в роль, розширює, збагачує, поглиблює власну. Керуючи грою дітей, можна проводити їхні відносини і світогляд. У ній дитина пізнає сенс людської діяльності, починає розуміти та орієнтуватися у причинах тих чи інших вчинків людей. Пізнаючи систему людських відносин, він починає усвідомлювати своє місце у ній. Гра стимулює розвиток пізнавальної сфери дитини. Розігруючи фрагменти реального дорослого життя, дитина відкриває нові грані навколишньої дійсності. Сприяє розвитку довільної поведінки дитини, формує творчу уяву, сприяє становленню довільної пам'яті, уваги та мислення дитини. Гра створює реальні умови у розвиток багатьох навичок і умінь, необхідні успішного початку навчальної діяльності”[33].

У структурі психолого-педагогічних причин, які викликають складнощі у комунікації старших дошкільників, важливо “виділити:

1)соціальні: недостатнє спілкування з людьми, яке викликає загальну затримку в засвоєнні дитиною суспільного досвіду: певні установки; стиль спілкування (авторитарний, ліберальний, гіперопіки); недостатність повноцінної діяльності; вороже ставлення до дитини, спілкування з протиріччями, що може сформувати протидію або бездіяльність;

2)педагогічні: авторитарний і ліберальний стилі спілкування вихователя з вихованцями; недостатність часу для самостійної ігрової діяльності;

3)психологічні: індивідуальні особливості психіки дитини і т.д. “[34]

Різні рівні комунікативної активності дошкільників проявляються в неоднаковому ставленні до спілкування з вихователем; у різній мірі їхньої індивідуальності в цьому процесі (інтенсивності й наполегливості); у мотивації спілкування; у своєрідності застосовуваних емоційно-виражальних засобів спілкування.

“Виокремлюють три рівні комунікативності дошкільників:

- високий – дитина постійно активно спілкується з дорослим, висловлює своє зацікавлення, бажання і готовність контактувати з ним, вдається до різних способів привернути його увагу. Загальна кількість таких контактів у два рази більша, ніж в інших дітей. Спонукальні мотиви цього найрізноманітніші, в них бачиться прагнення до взаємодії всіх видів – ділової, пізнавальної, особистісної.

- середній рівень – ініціатива у спілкуванні належить дорослому, дитина не відмовляється від цього, хоча й не висловлює особливого зацікавлення. Потребу поспілкуватися задовольняє, контактуючи з однолітками.

- низький рівень – ініціатива у спілкуванні належить дорослому, дитина не виявляє бажання, готовності вступати з ним у контакт, навмисне уникає його “[53].

Проаналізувавши теоретичні підходи до пояснення сутності комунікативної компетентності (Богущ А.М., Гавриш Н.В., Крутий К.Л., Максименко С.Д., Якименко Л.Ю.), можна охарактеризувати структуру комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку, що включає такі компоненти:

- Мовленнєвий компонент. Володіння достатнім словниковим запасом, граматично правильне мовлення, здатність будувати зв'язні висловлювання, розуміння мовлення інших.

- Невербальний компонент. Вміння використовувати міміку, жести, позу для передачі інформації та розуміння невербальних сигналів співрозмовника.

- Соціально-психологічний компонент. Здатність встановлювати контакт, співпереживати, проявляти емпатію, враховувати інтереси та почуття інших, вирішувати конфліктні ситуації.

- Когнітивний компонент. Розуміння правил та норм спілкування, вміння орієнтуватися в ситуації спілкування, обирати адекватні мовні засоби

2.2. Особливості розвитку комунікативних умінь старших дошкільнят

Відносини з іншими людьми зароджуються та найбільш інтенсивно розвиваються у дошкільному віці. Перший досвід таких відносин стає тим фундаментом, на якому будується розвиток особистості. Від того, як складуться відносини дитини в першому в його житті колективі - групі дитячого садка - багато в чому залежить подальший шлях його особистісного та соціального розвитку, а значить і його подальша доля.

У розвиток комунікативних навичок входить:

Спілкування та комунікація.

Спілкування

- складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми, що породжується потребами спільної діяльності і включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини

Комунікація

(англ. communicate – повідомляти, передавати) передбачає:

-Здійснення передачі змісту соціально-історичного досвіду людства.

-обмін думками, переживаннями з приводу внутрішнього та навколишнього світу.

-спонукання та переконання співрозмовників діяти певним чином.

-Для досягнення результату.

-передачу досвіду різних видів діяльності та забезпечення їх освоєння.

Комунікація- це спілкування з метою передачі певної інформації таким чином, щоб співрозмовник зрозумів її зміст.

На думку С. В. Бориснєова , “під комунікацією слід розуміти соціально зумовлений процес передачі та сприйняття інформації в умовах міжособистісного та масового спілкування по різних каналах за допомогою різних комунікативних засобів.

Спілкування - це обмін повідомленнями, почуттями та легка, неглибока взаємодія між людьми.

На відміну від спілкування, комунікація передбачає наявність мети щонайменше одного з учасників”[21].

“Основні складові спілкування:

- комунікативна сторона спілкування (обмін інформацією для людей);
- інтерактивна сторона (організація взаємодії між індивідами);
- перцептивна сторона (процес сприйняття один одного партнерами зі спілкування та встановлення взаєморозуміння).

У комунікативному процесі зазвичай виділяють

Вербальну комунікацію спілкування, що здійснюється у вигляді мови.

Невербальну комунікацію:

У цьому процесі набувають необхідні навички та вміння. Легкість встановлення контакту, підтримка розмови, вміння слухати та висловити свою точку зору, аргументувати та відстояти свою позицію, можливість дійти компромісного рішення.

Крім того, активне слухання – вміння уважно слухати партнера та розуміти його точку зору”[23].

Емпатія - адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини.

Конфронтація – дії однієї людини, спрямовані на те, щоб спонукати іншу людину усвідомити, проаналізувати чи змінити своє рішення чи поведінку.

Це якраз і допомагає дошкільнику у його майбутній адаптації у класі.

У старшому дошкільному віці значно реформується характер взаємодії. У дитини зростає уявлення про вміння та навички партнера, виникає зацікавленість до таких сторін його особистості, які колись не були помітні. Усе це сприяє виділенню стабільних показників, розвитку найбільш цілісного його образу.

Комунікативні вміння розвинені у старших дошкільнят неоднаково. Серед них

виділяються лідери, що відрізняються комунікативністю. Вони легко вступають у спілкування, можуть організувати, підтримати, вміють переконувати однолітків та дорослих. У той самий час є учні, які мають труднощі спілкуванні: сором'язливі, невпевнені. Товариська і протилежна їй замкнутість мають вікову та тимчасову стійкість, і проявляється вже у старшому дошкільному віці.

Зміст мотивів, що у основі формування ігрових об'єднань, дітей старшого дошкільного віку здебільшого сходиться із змістом їх ціннісних орієнтацій. За даними дослідження Т.А. Репіною, діти цього віку називали спільність інтересів, давали велику оцінку діловим успіхам партнера, ряду його особистісних якостей, однак, було виявлено, що аргументом об'єднання в грі може бути страх залишитися на самоті або бажання повелівати, бути головним [22].

Критеріями оцінки сформованості комунікативної компетентності можна назвати здатність дитини успішно діяти в проблемних ситуаціях та швидко адаптуватися в інформаційному середовищі. На думку А. Богуш, “показниками комунікативної компетентності є вільне використання мовних і позамовних засобів з метою спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватись у ситуації спілкування, ініціативність під час спілкування”[25].

Під комунікативною компетентністю розуміють здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, певну сукупність знань, умінь і навичок, що забезпечують ефективне спілкування. Вона передбачає уміння змінювати глибину і коло спілкування, розуміти і бути зрозумілим для партнера по спілкуванню. Комунікативна компетентність формується в умовах безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми.

“Комунікативна компетентність є частиною комунікативної культури особистості, що являє собою систему якостей особистості і містить:

- 1) творче мислення (нестандартність, гнучкість мислення);
- 2) культуру мовної дії (писемна побудова фраз, простота й ясність викладу думок, образна виразність та чітке аргументування, адекватний ситуації спілкування тон, динаміка звучання голосу, темп, інтонація і, звичайно, хороша дикція);

- 3) культуру налаштування людиною на спілкування та психоемоційної регуляції свого стану;
- 4) культуру жестів і пластики рухів (самокерування психофізичним напруженням та розслабленням, діяльна самоактивація тощо);
- 5) культуру сприйняття комунікативних дій партнера зі спілкування;
- 6) культуру емоцій (як вираз емоційно-оцінних думок у спілкуванні) тощо “[16].

І. Барахович виокремлює три складові комунікативної компетентності: лінгвістичний, соціолінгвістичний і прагматичний, які в свою чергу поділяються на знання, уміння та навички [51].

Є. Прозорова виокремлює два компоненти в структурі комунікативної компетентності. До першого компонента входять комунікативні цінності, мотивація комуніканта, потреба в спілкуванні. Другий компонент містить дві складові: дії під час акту комунікації (уміння та навички спілкування) і знання про спілкування [15].

У “Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти”: комунікативна компетентність складається з трьох компонентів – лінгвістичного, соціолінгвістичного та прагматичного [31].

О.М. Марущак визначає комунікативну компетентність дітей як “інтегральну якість особистості, що виявляється в здатності формувати мотиваційно-ціннісну основу спілкування; оволодівати і застосовувати мовні знання, уміння й навички; встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, використовуючи різні способи взаємодії; ефективно працювати в групах; володіти різними соціальними ролями” [17].

У старшому дошкільному віці основною потребою спілкування робиться тяжіння дитини до взаємодопомоги та співпереживання з боку дорослого. Дошкільник дуже чутливо реагує на негативні оцінки та неповажне до себе ставлення. Саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток та осмислення понять добра і зла.

Громадськість є однією із складових соціально-комунікативного розвитку. Яке спрямоване на засвоєння норм та цінностей, прийнятих у суспільстві, включаючи моральні та моральні цінності;

Крім того, спрямовано на розвиток спілкування та взаємодії дитини з дорослими та однолітками, становлення самостійності, цілеспрямованості та саморегуляції власних дій. Також на розвиток соціального та емоційного інтелекту, емоційної чуйності, співпереживання, формування готовності до спільної діяльності з однолітками, формування шанобливого ставлення та почуття приналежності до своєї сім'ї та до спільноти дітей та дорослих. Формування позитивних установок до різних видів праці та творчості. І, звичайно ж, на формування основ безпечної поведінки в побуті, соціумі, природі.

Також необхідно згадати і ще про одну складову –соціалізація.Вона є важливою умовою гармонійного розвитку.Освоєння дитиною культури, загальнолюдського досвіду неможливе без взаємодії та спілкування з іншими людьми. Адже саме через комунікацію відбувається той самий розвиток свідомості та вищих психічних функцій. А вміння дитини позитивно спілкуватися дозволяє йому комфортно жити серед людей. Завдяки спілкуванню він не тільки пізнає іншу людину чи то дорослий чи одноліток, а й усе більше пізнає саму себе.

У соціальному розвитку старших дошкільнят провідну роль грають комунікативні можливості. Саме вони дозволяють розрізняти ті чи інші ситуації спілкування, розуміти стан інших людей у даних ситуаціях і на основі цього, адекватно і правильно вибудовувати свою поведінку.

Прагнучи до дорослішання, дитина подібно до губки «вбирає» в себе всю необхідну інформацію. Саме тому необхідно створити в процесі освіти умови для успішної осмисленої діяльності, в якій дитина набувала б досвіду реалізації комунікативних умінь, рефлексії та коригування своєї комунікативної поведінки, а так само пробувала б себе в різних комунікативних ролях.

У старшому дошкільному віці відбувається психофізіологічний розвиток дитини, що забезпечує можливість систематичного навчання. Він особливо відчуває потребу у спілкуванні, намагаючись грамотно викладати свої думки.

Дитина, яка мало спілкується з однолітками і не приймається ними через

невміння організувати спілкування, бути цікавою оточуючим, відчувається враженою, відкинутою. Це може призвести до різкого зниження самооцінки, зростання боязкості в контактах, замкнутості. У таких випадках необхідно допомогти дитині налагодити відношення з оточуючими.

Найчастіше педагогів турбують такі індивідуальні особливості дитини, як повільність, впертість, неврівноваженість, егоїзм, агресивність, невпевненість у собі, страхи, брехня тощо.

Для того, щоб допомогти дитині у вирішенні її комунікативних проблем, необхідно зрозуміти їх причини. До них ми відносимо: неблагополучні відносини в сім'ї, які виявляються у непослідовності та суперечливості виховання. Заперечення, надмірна вимогливість – це лише деякі риси неадекватного ставлення до дитини.

Ще однією причиною комунікативних проблем дитини можуть стати психофізіологічні порушення, соматичні та спадкові захворювання.

Часто ознакою захворювання є відмова дитини від контактів з однолітками, уникнення будь-якого спілкування, догляду, замкнутість і пасивність. Можливий прояв підвищеної збудливості з агресивністю, забіякуватістю, підвищена схильність до конфліктів, мстивість, прагнення заподіяти біль.

У старшому дошкільному віці у дітей складається певна самооцінка щодо своїх навчальних здібностей та загальних можливостей. Найбільш сприятливий варіант, коли самооцінка досить висока та адекватна. Умовою цього є знання дитиною своїх здібностей та наявність можливості їх реалізації.

Завдяки моральному та інтелектуальному зростанню у дітей виникає здатність долати імпульсивність своєї поведінки, розвиваються вміння та навички спілкування.

Отже, у процесі занять виділяють такі особливості розвитку комунікативних умінь:

у дитини виникає бажання спілкуватися з дорослим "на рівних";

вміння організувати спілкування;

бажання вступати в контакт із оточуючими;

здатність до лідерства;

замкнутість, проблеми у спілкуванні.

Дорослий, також є головною фігурою для дошкільника, оскільки він є найважливішим джерелом знань. Якщо раніше дитині була значуща оцінка дорослого

за показані нею вміння, нині дитини турбує оцінка себе особистості. Дитина тягнеться до того, щоб оцінки дорослого зійшлися з її власними. З цієї причини висока сприйнятливність дитини до відсутності між нею та дорослим порозуміння, здатності до співпереживання.

Таке спілкування сприяє, насамперед, формуванню етичних і моральних цінностей, норм поведінки та його дотримання, і, у другу чергу, воно вчить дитину бачити себе із боку, що є необхідною умовою осмисленої регуляції своєї поведінки.

До 6-7 років у дітей дошкільного віку суттєво підвищується прихильність до однолітків та здатність до взаємодопомоги. Звичайно, конкурентна, основа змагання зберігається вже на все життя. Але крім цього у спілкуванні старших дошкільнят потроху розкривається і звичка бачення у партнері як його ситуативних проявів: що він є і що він робить, а й окремі психологічні аспекти існування партнера: його бажання, переваги, настрої. Дошкільнята тепер як оповідають себе, а й адресуються з питаннями до однолітку: що хоче робити, що він подобається, де він був, що й т. п. З'являється зацікавленість особистості однолітка, пов'язана з його конкретними діями [24].

До 6 років у більшості дітей з'являється невимушене і безкорисливе бажання допомогти однолітку, подарувати йому щось або піти на поступку в чомусь. Істотно підвищується у період емоційна залучення у діяльність і переживання однолітка. Дітям важливо, що і як робить інша дитина (у що грає, що малює, які книжки читає), не для того, щоб виявити, що я краща, а просто так, оскільки ця інша стає цікавою сама по собі. Часом, навіть усупереч прийнятним правилам вони намагаються надати допомогу іншому, підказати йому правильний хід чи відповідь. Все це говорить про те, що думки і дії старших дошкільнят спрямовані не тільки на позитивну оцінку дорослого і не тільки на підкреслення особистих переваг, а й невимушено на іншу дитину, на те, щоб їй було краще [17].

Комунікативні ігри - найбільш простий та ефективний спосіб розвитку навички спілкування у дітей цієї вікової категорії.

Важливо, щоб старші дошкільнята володіли промовою, легко могли входити в контакт з людьми, вміли спілкуватися в різних ситуаціях, були налаштовані на конструктивний діалог, вміли успішно взаємодіяти з партнерами зі спілкування тощо.

Не менш важливо, щоб вони були готові поповнити свої знання, спираючись на придбані раніше. Це допоможе дошкільнику легше адаптуватись до умов шкільного життя, і, отже, бути соціально активною особистістю, яка вміє самореалізуватися.

Незважаючи на загальну для дітей потребу у спілкуванні, її прояв відбувається по-різному. Необхідно допомагати дитині налагодити відношення з оточуючими, щоб цей фактор не став гальмом на шляху розвитку особистості.

Для розвинених комунікативних умінь характерне знання і правил, якими керуються люди у дружніх відносинах, - це рівноправність, повагу, вміння зрозуміти, слухати і чути партнера зі спілкування, прийти допомогу.

До кінця дошкільного віку зав'язуються міцні виборчі уподобання між дітьми, виникають перші сходи справжньої дружби. Дошкільнята концентруються в невеликі групи (по 2-3 особи) і виявляють відкрити перевагу своїм друзям. Вони найбільше хвилюються про своїх друзів, зупиняють свій вибір на іграх з ними, сидять разом за столом, гуляють на прогулянці тощо. Цей факт ще раз підтверджує важливість формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку та утворення умов для їхнього міжособистісного спілкування.

Комунікативна компетентність та комунікативна активність дитини тісно пов'язані між собою та взаємно впливають одна на одну.

Наявність комунікативної компетентності у дитини впливає на формування її комунікативної активності. Це проявляється такими показниками.

-Впевненість у собі. Дитина з розвинутою комунікативною компетентністю впевнено почувається в різних комунікативних ситуаціях, вільно висловлює свої думки та почуття, ініціює спілкування.

-Мотивація до спілкування. Вміння ефективно взаємодіяти з іншими, досягати комунікативних цілей, отримувати позитивний відгук стимулює дитину до активної участі в спілкуванні.

-Розширення кола спілкування. Розвинені комунікативні навички дозволяють дитині легко встановлювати контакти з різними людьми, знаходити спільну мову з однолітками та дорослими.

-Адекватна самооцінка. Успішний комунікативний досвід сприяє формуванню позитивної самооцінки, що в свою чергу підвищує комунікативну активність.

- Ефективність комунікації. Здатність дитини грамотно висловлювати свої думки, розуміти співрозмовника, обирати адекватні мовні засоби забезпечує успішність комунікації та стимулює подальшу активність.

2.3. Сюжетно-рольові ігри як метод формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку

Проблема використання психолого-педагогічних умов формування комунікативної активності дітей цікавила багатьох педагогів, дефектологів, філософів, психологів, медиків (Л.С. Брусиловський, Н.А. Власова, В.В. Лебединський, О.С. Микільська, В.І. Петрушин, З. Фрейд). Учені (А.Л. Андрасян, В.І. Бондар, С.Л. Рубінштейн, В.І. Петрушин, Т. Скрипник та ін.) визначали важливе компенсаторне значення комунікативних засобів у формуванні і розвитку особистості дитини. Педагогічні умови формування комунікативної активності дошкільників – це ті чинники, що стимулюють, активізують мовленнєву діяльність дітей, сприяють розвитку комунікативних здібностей дитини, засвоєнню мовленнєвих еталонів, які забезпечують культуру міжособистісного спілкування.

Процесу формування комунікативної компетентності дошкільника сприяє гра. Адже ігрова діяльність - це природна діяльність дитини, «школа» її соціального досвіду, яка активізує всі пізнавальні процеси дитини, спонукає до роздумів, вчить взаємодіяти із оточуючими. До таких ігор належать сюжетно-рольові, які передбачають вибір певної ситуації та сюжету, у процесі яких діти розігрують певні ролі. Через гру дошкільники вчаться висловлювати свої думки, відповідні до ситуації спілкування використовувати засоби мови, збагачується їх мовлення, формуються навички культури мовлення та ін.

“Про значущість проблеми формування комунікативної компетентності дітей дошкільного віку зазначено у Базовому компоненті дошкільної освіти, де визначено, що «провідним завданням у контексті навчання у ЗДО визначено розвиток мовлення дитини, її активну позицію у процесі оволодіння мовленням» [2]. Закон України «Про дошкільну освіту» також окреслює провідні завдання у контексті формування комунікативної компетентності дошкільника і визначає, що пріоритетним завданням сучасної освіти є «формування особистості дитини, розвиток її здібностей,

формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєво-соціального досвіду» [18].

Серед використовуваних педагогами засобів для розвитку у дошкільнят комунікативних умінь особливе місце займають ігри та ігрові вправи, спрямовані на розвиток інтересу до спілкування з однолітками, що допомагають відтворити різні ситуації спілкування.

Ігрова діяльність вивчалася психологами, соціологами та культурологами через її близькість до багатьох актуальних наукових проблем. «Гру трактують як природний терапевтичний інструмент, підкреслюючи факт, що відтворення в іграх різних емоцій сприяє вивченню їх дитиною, навчить дитину контролювати ці емоції, а також враховувати їхні прояви. Ж. Піаже розглядав гру, як форму дитячої поведінки, в якій переважає асиміляція (уподібнення) за різними схемами» [52].

«Роль ігрової діяльності у формуванні комунікативної компетентності дошкільника важко переоцінити. Адже завдяки грі цей процес відбувається природним шляхом. Гра для дітей є активною формою пізнання навколишньої дійсності, своєрідним шляхом освоєння довкілля порівняно з працею і навчанням. Н. Дятленко переконує, що саме у процесі гри практичне (діяльнісне) ознайомлення дошкільників зі світом відбувається раніше, ніж оволодіння теоретичними знаннями» [12].

«Поступово гра переходить на новий рівень розвитку і набуває характеру сюжетно-рольової. Саме сюжетно-рольова гра передбачає розігрування дітьми у ролях певного сюжету та має неоціненні дидактичні, виховні та пізнавальні можливості. Це природна діяльність, завдяки якій дитина пізнає світ, стосунки із іншими, вчиться співчуттю, співпереживанню, вмінню допомагати, підтримувати.

На переконання М. Айзенбарта, це ефективний засіб формування комунікативної компетентності дошкільника, його моральних якостей, насамперед, через емоційні враження дитини, завдяки присутності у цих іграх улюблених персонажів» [19].

Дитяча гра являється соціальним явищем, котре виникло стихійно, проте є закономірним, як відображення трудової та суспільної діяльності дорослих у ході історичного розвитку людства. Для дітей гра – це посильна форма участі в

суспільному житті та засіб активного пізнання відносин між дійсністю і дорослими. Ігровий акт завжди реальний і соціальний та характеризує сферу міжособистісних стосунків.

Комунікативні ігри для психічного розвитку дошкільника мають важливе значення, тому що в них дитина використовує мову як засіб спілкування. З розвитком мовлення дитина вдосконалює своє спілкування. На скільки буде його ефективність залежить не тільки від граматичних знань, але й від набутих навичок висловлювання окремої думки у конкретній ситуації, які вони здобувають під час використання комунікативних ігор. Послідовність говоріння, врахування досвіду та інтересів співрозмовника, уникнення домінування в розмові, перебивання співрозмовників, вияв уваги та готовність продовжити спілкування невербальними засобами (поглядом, жестом тощо) - на таких соціальних навичках ґрунтується вміння спілкування.

«Саме у комунікативній грі дитина намагається висловити свої думки, так щоб бути зрозумілим одноліткам та дорослим, збагачується граматична та лексична сторона мовлення. Діти намагаються зрозуміло будувати свої речення, звернення, діалоги. Це говорить про те, що бажання грати та бути зрозумілим своїми друзями по грі, стимулює дітей до більшої розумової роботи у сфері мовлення. Комунікативна ігрова діяльність стимулює розвиток мовлення та сприяє усуненню труднощів у комунікації дошкільників ще й тому, що здатна дитині дати безліч позитивних емоцій, які так потрібні їй для здорового психічного та фізичного розвитку»[23].

Діти розігрують ситуації, коли їм пропонують виступити у спілкуванні з незнайомою людиною, помиритися з другом, вирішити суперечку. Так само в роботі з дітьми використовуються і спільні ігри, під час яких вони вчаться співпрацювати один з одним, робити правильний вибір, розуміти та приймати один одного.

Завдання полягає в тому, щоб зробити з гри не розвагу, а гру-роботу .

Гра – це «інструмент» навчання та виховання.

Після проведення ігор та ігрових вправ разом із дітьми аналізують дії та вчинки кожної дитини, обговорюють різні варіанти виходу із ситуацій, що діти набули необхідний досвід взаємодії з оточуючими людьми, розширювали свої уявлення про правила спілкування.

С. Русова розглядає гру як «засіб соціального розвитку, пов'язуючи це з тим, що в іграх зростає та розвивається суспільство. Діти вчаться вести себе стримано, дотримуватися правил колективу та визнавати права своїх однолітків через гру. Вона підкреслює, що через гру діти отримують знання та навички, які є необхідними для успішного виконання соціальних і професійних функцій у майбутньому старшими дошкільниками»[39].

Гра в старшому дошкільному віці є провідним видом діяльності і водночас важливим ефективним і доступним способом формування комунікативної компетентності у дітей. Саме під час гри вихованці оволодівають мистецтвом взаємодіяти та спілкуватися з дорослими й однолітками, формуються знання, уміння та навички.

У сюжетно-рольовій грі, яка передбачає певний задум та відповідні дії учасників реалізується розвиток принципів і форм життєдіяльності дитини, відбувається її ефективна соціалізація, вибудовуються основи співробітництва між ровесниками та дорослими тощо. Наведемо приклади сюжетно-рольових ігор, які сприяють формуванню комунікативної компетентності старшого дошкільника. У процесі гри «Асоціації» діти збагачують свій словниковий запас новою лексикою, розвивають навички взаємодії у групі, вчаться дисциплінованості, доброзичливості, збагачуються емоційними враженнями.

«Сюжетно-рольова гра «Зіпсований телефон», яка проводиться у групі (бажано, щоб кількість дітей становила 5-6 осіб) також спрямована на оптимізацію комунікативного розвитку дітей (їх словникового запасу, вербальних та невербальних засобів мовлення), а також сприяє розвитку уваги, мислення, сприймання, пам'яті дошкільників через найбільш точне відтворення змісту першовисловлювання» [31].

Впродовж гри діти набувають соціального досвіду, котрий включає такі вміння: контактувати; виявляти власну життєву позицію; гратися дружно; висловлювати власну думку; залагоджувати непорозуміння; виражати невдоволення; запрошувати інших до гри; відповідати на поставлене запитання; приймати пропозиції інших, не наполягаючи на своєму; просити вибачення і пробачати інших; брати активну участь у спільній грі; бути привітним; не ображати друзів, не сваритися.

Коли діти грають в колективі, між ними часто виникають конфлікти, сварки, це зумовлено тим, що більшість дітей не вміють вести спільну розмову. Звертаєш увагу на те, що малята не чують один одного, кожен говорить про своє, з'являється необхідність втручатися в ігри дітей та керувати процесом.

Причинами виникнення таких конфліктів являється незнання культури спілкування та мовленнєвого етикету. Наслідками стає те, що діти не вміють домовлятися, не ведуть діалог один з одним, під час розмови часто використовують слова-паразити, не чують і перебивають товариша; майже усі діти вживають елементарні ввічливі слова, а це доводить, що вони недостатньо володіють мовним етикетом. На допомогу приходить комунікативна гра, вона являється провідною діяльністю дошкільника і є колективною, а це передусім необхідність спілкування з однолітками чи дорослими.

Л. Артемова, досліджуючи аспекти дитячого спілкування, взаємин і виховання під час гри, проводить аналіз соціальної орієнтації дошкільників у грі, їхнє набуття комунікативних навичок у процесі ігрової взаємодії. Вона підкреслює, що ці взаємопов'язані види діяльності мають ефективний вплив на соціальний розвиток дитини.

«Комунікативні ігри варто впроваджувати у різних життєвих ситуаціях, на заняттях, розвагах, театралізованій та музичній діяльності, на прогулянці. Можна грати перед заняттями та використовувати як фізкультхвилинки. Гра, найчастіше, буде успішною тоді, коли всі діти стоять у колі, де видно один одного. Важливо стежити за тим, щоб кожна дитина не залишилась без уваги, мала можливість висловити свою точку зору. Треба враховувати особливості кожного дошкільника. На початку ініціатива повинна бути у дорослого, а згодом діти самі повинні починати організовувати не складні комунікативні ігри. Комплексно застосовувати комунікативні ігри доцільно тоді, коли відбувається адаптація дитини до дошкільного закладу або приходу нової дитини у групу»[30].

В наш час роль комунікативної гри знецінилась та заміна її дидактичними іграми завдає великої шкоди розвитку комунікативної активності дошкільника, зупиняє формування його творчої ініціативи.

Велике місце у розвитку дошкільнят посідає комунікативна гра, діяльність дитини, під час якої вона опановує соціальні функції, стосунки, мову як головний засіб. На практиці ми бачимо, що розповсюдження комп'ютерів, гаджетів, телебачення та інших комунікаційних засобів інформації, які стали доступними малюкам як у садочку, так і за його межами, обмежують спілкування дітей з товаришами, батьками, внаслідок чого збагачується їхня пізнавальна сфера, але водночас гальмується мовлення.

Рольові ігри сприяють формуванню дружніх стосунків між дітьми дошкільного віку та дозволяють їм випробувати себе в різних ситуаціях спілкування. На спеціально організованих заняттях логічно та змістовно пов'язані ігри дають можливість дітям реалізувати в грі свої неусвідомлені тенденції поведінки та діяльності, а також взаємодіяти з різними об'єктами спілкування, отримуючи можливість здійснювати їх відповідно до соціально прийнятних норм.

У дитячих сюжетно-рольових іграх часто відтворюється зміст епізодів з власного життя дитини. Ця форма діяльності успішно допомагає подолати стресові ситуації та гармонійно впроваджує дитину у світ взаємовідносини. У процесі сюжетно-рольових ігор дії старших дошкільників поступово стають більш складними. Наприклад, вони виконуються не тільки для самого процесу, але і для вираження певних ставлень до інших гравців відповідно до обраної рольової ідентичності. Основним змістом дитячих рольових ігор є взаємовідносини між людьми та виконання відповідних правил. Правила гри стають важливим інструментом регулювання міжособистісних відносин, і школярі уважно слідкують за їх дотриманням від своїх опонентів.

“Розігруючи сюжет ігор «Лікарня», «Весела кухня», «Касири» окрім розвитку комунікативних навичок, діти дізнаються про основи трудових дій та про представників різних професій. Такі ігри сприяють вихованню шани і поваги до праці дорослих, мотивують до пізнання та засвоєння нової інформації у контексті комунікативного розвитку» [12].

Висновок до розділу 2

Комунікативна компетентність у науковій психолого-педагогічній літературі розглядається як цілісна й універсальна характеристика особистості, що становить

складний комплекс якостей і властивостей особистості й проявляється у виборі та організації мовних засобів, які дозволяють особистості оптимально вирішувати життєво важливі завдання.

Дитина не народжується з комутативними здібностями, вона оволодіває ними в процесі навчання та виховання у родині, закладі дошкільної освіти та удосконалюється впродовж життя. Значна роль у формуванні комунікативної компетентності належить вихователям.

В основі формування комунікативної компетентності дошкільників лежить вміння слухати, розуміти, досліджувати мовлення, висловлювати та будувати його, шукати та аналізувати інформацію для задоволення своїх потреб. Формування комунікативної компетентності дітей, яка є індивідуальним інтегрованим утворенням, передбачає створення міжособистісної [SEP] комунікативної взаємодії, що стимулює індивідуальну активність дошкільника.

Процес формування комунікативної компетентності дошкільників розпочинається з удосконалення навичок усного мовлення. Він охоплює формування в учнів спочатку аудіативних умінь і навичок, а потім навичок говоріння, що включає роботу над побудовою як діалогічних, так і монологічних висловлювань.

Сучасне положення проблеми використання комунікативних ігор, під час яких дитина опановує навичками спілкування з однолітками та дорослими говорить про те, що у ранньому дитинстві треба знаходити більше часу, щоб зосередитись на процесі розвитку провідного виду діяльності. Усі види діяльності дитини супроводжує розуміння мовлення близьких і особисте мовлення. Від того, на якому рівні розвиток мовлення дошкільника залежить його успішність в забезпеченні цілей її порозуміння з іншими людьми. Шляхом наслідування соціального досвіду суспільства при включенні дитини у взаємодію з навколишнім світом поступово відбувається розвиток мовлення. Тому створення належних умов для всебічного мовленнєвого розвитку малят має стати головною метою у роботі вихователя дитячого садка.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив нам виокремити такі основні функції ігор: комунікативну; самореалізаційну; соціокультурну; корекційну;

діагностичну; розважальну.

Сюжетно-рольова гра посідає провідну функцію у освітньому процесі дітей старшого дошкільного віку. Переваги гри у процесі формування комунікативної компетентності дітей є очевидними: у грі вони відображають навколишню дійсність, взаємини між однолітками та дорослими, вчинки людей. Водночас у грі діти розвивають свою уяву, творчість, набувають самостійності та незалежності у прийнятті рішень.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

3.1. Програма дослідження

З метою перевірки наведених теоретичних положень було проведено дослідження особливостей емоційної та комунікативної сфери дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: емоційна та комунікативна сфери у дітей старшого

дошкільного віку

Предмет дослідження: специфіки розвитку емоційної та комунікативної сфер старших дошкільників.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета дослідження було визначено такі завдання емпіричного дослідження:

Мета дослідження: виявлення специфіки розвитку емоційної та комунікативної сфери у дітей старшого дошкільного віку

Завдання дослідження:

1. Виявити специфіки розвитку емоційної та комунікативної сфери у дітей старшого дошкільного віку
2. Виявити специфіки розвитку комунікативної сфери у дітей старшого дошкільного віку

База дослідження: Репрезентативну вибірку випробовуваних склали старші дошкільнята дитячого дошкільного закладу №197 м. Одеса. Дослідженням було охоплено 45 дітей у віці 6-7 років.

3.2. Методи та методики дослідження

Методи дослідження: теоретичний аналіз літератури з метою систематизації, порівняння й узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників ; психодіагностичні методики виявлення особливостей психологічних особливостей емоційної та комунікативної сфери старших дошкільників , методи математичної та статистичної обробки даних.

З метою вивчення специфіки розвитку емоційної та комунікативної сфери у дітей старшого дошкільного віку нами було підібрано психодіагностичний інструментарій.

Методики дослідження

Методика «Часики» А.О. Прохорова.

Тест тривожності (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен)

Графічний тест «Малюнок дерева»

Комунікативна поведінка в процесі спостережень за дитиною (І. А. Стернін)

Спостереження, бесіда.

Методика «Часики» А.О. Прохорова.

Діагностики розуміння дитиною своїх емоцій. Спрямована на виявлення особливостей особистості людини, її емоційного стану та міжособистісних відносин через проєктивне малювання циферблату годинника. Ця методика використовує малюнок годинника як проєктивний стимул, який дозволяє людині несвідомо висловити свої внутрішні уявлення про час, собі і навколишню дійсність, а психологу — виявити приховані мотиви та особливості особистості.

Тест тривожності (Р. Темпл, М. Дорки, В. Амен)

Тест оцінює тривожність дитини у типових для неї життєвих ситуаціях, де відповідна властивість особистості проявляється найбільшою мірою. Практична цінність її представлена у можливості оцінити тривожність дитини до типових для неї життєвих ситуацій спілкування з іншими людьми.

Методика «Малюнок дерева»

Для діагностики емоційної сфери та виявлення особливостей емоційної складової образу сім'ї у старших дошкільників

Мета. Виявлення особистісних особливостей дитини. Малюнок дерева традиційно розглядається у проєктивній психодіагностиці як автопортрет, у якому цілісно відображається ставлення до себе, самооцінка, характер взаємовідносин дитини з оточенням, а також її особистісні якості.

Намалювати дерево, яке кому подобається. (ніяких додаткових пояснень або рекомендацій давати не можна).

Комунікативна поведінка в процесі спостережень за дитиною піддається аналізу за такими параметрами (І. А. Стернін):

1. Характеристика комунікативної активності. Педагог звертає увагу, чи легко вступає дитина в контакт із дорослими й дітьми, чи є істотні відмінності в спілкуванні з близькими й чужими людьми, чи є дитина ініціатором спілкування, спільних ігор, чи із задоволенням бере участь у колективних іграх тощо.

2. Адресат спілкування. Виявляють, чи спрямована дитина переважно на дорослого, або на однолітка.

Відзначають, чи зайняв одноліток провідне положення в порівнянні з дорослими в полі сприйняття дошкільника

(починаючи із середнього дошкільного віку), чи є перевага однолітків (по емоційному, діловому, ігровому, пізнавальному принципу).

3. Зміст спілкування. Уважно спостерігають за змістом спілкування дитини з дорослим (про що запитує,

повідомляє). Чи переважає предметний, пізнавальний або особистісний зміст. Те ж і у відношенні з однолітком -

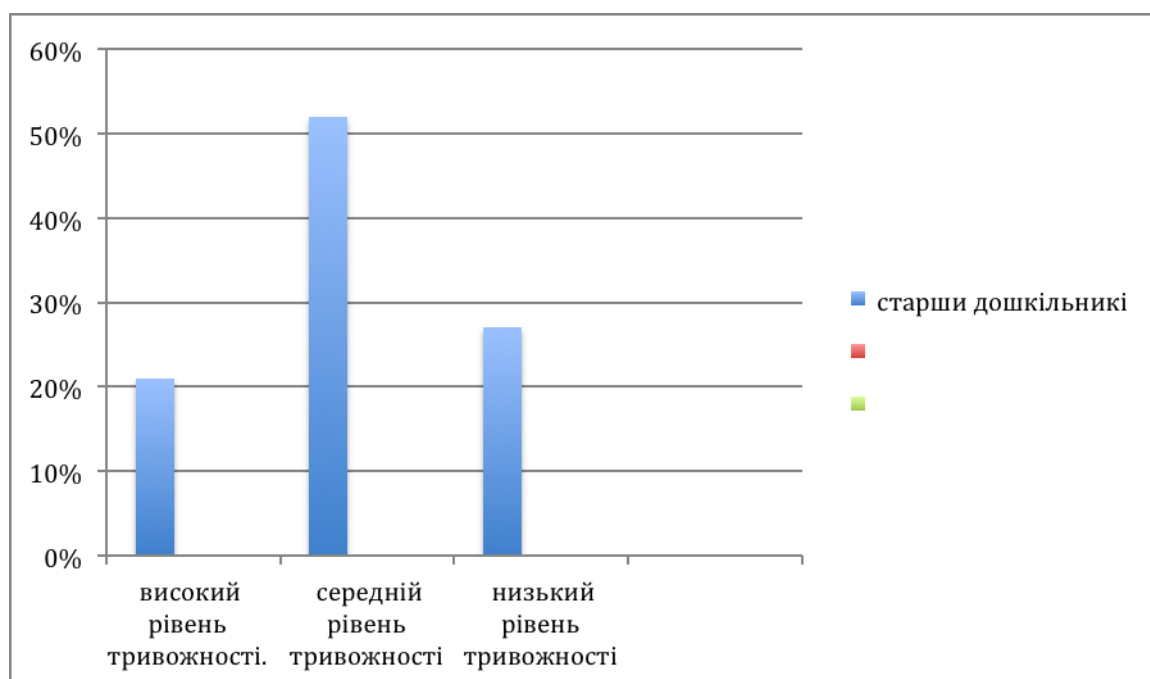
чи відображаються в спілкуванні ігрові й особистісні відносини.

4. Ступінь сформованості «схеми бесіди».

3.3. Аналіз результатів дослідження

Тест тривожності (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен)

Результати дослідження емоційного розвитку (Тест тривожності (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен (мал.1)

Малюнок 1. Рівень тривожності старших дошкільників (Тест тривожності (Р.

Темпл, М. Дорки, В. Амен)

За результатами дослідження емоційного розвитку:

в емоційній сфері у 21 % старших дошкільників спостерігається високий рівень тривожності.

Таких дітей називають скромними, сором'язливими. Діти з високим рівнем тривожності відчують дискомфорт у незнайомому оточенні, не здатні адаптуватися до подразника. Також складно орієнтуються у людських стосунках, переживають різноманітні страхи, як реальні, так і надумані. Висока тривожність супроводжується розвинутою потребою уникання невдач, що заважає досягненню успіху.

у 52% дітей був виявлений середній рівень тривожності. Такі діти часто не здатні адаптуватися і тому переживають незадоволення та відчувають хвилювання, напругу, роздратування лише під час певної діяльності. Чутливі, рідко проявляють ініціативу у спілкуванні, хоча із задоволенням йдуть на контакт.

у 27 % досліджуваних старших дошкільників виявлений низький рівень тривожності.

Для дітей з низьким рівнем тривожності характерним є емоційні переживання тривожності лише в тих ситуаціях, які є дійсно небезпечними та можуть мати певну загрозу для нього. Такі діти інколи відчувають незадоволення та емоційний дискомфорт, але здатні адаптуватися до подразника. Адекватно реагують на свої невдачі, готові працювати над їх виправленням, прагнуть до виконання будь-яких завдань. Легко адаптуються до нових умов, почуваються комфортно з різними людьми, але за умови, що це спілкування є безпечним.

Результати свідчать, що емоційне тло переважної більшості обстежуваних дітей є позитивним, емоційно благополучним (79 % мають низький та середній рівень тривожності).

У 21% дітей виявлено негативний емоційний розвиток, який характеризується пригніченістю, поганим настроєм, розгубленістю.

Методика «Часики»

Результати показують:

61% дітей розуміють свої емоції. Колір як показник емоції та обрана ним емоція збігаються: позитивним емоціям (радість, подив) відповідають кольори основної групи (червоний, жовтий, зелений, синій); а негативним (гнів, сум, страх) – кольори додаткової групи (фіолетовий, сірий, чорний, коричневий).

27% дітей розуміли свої емоції на низькому рівні;

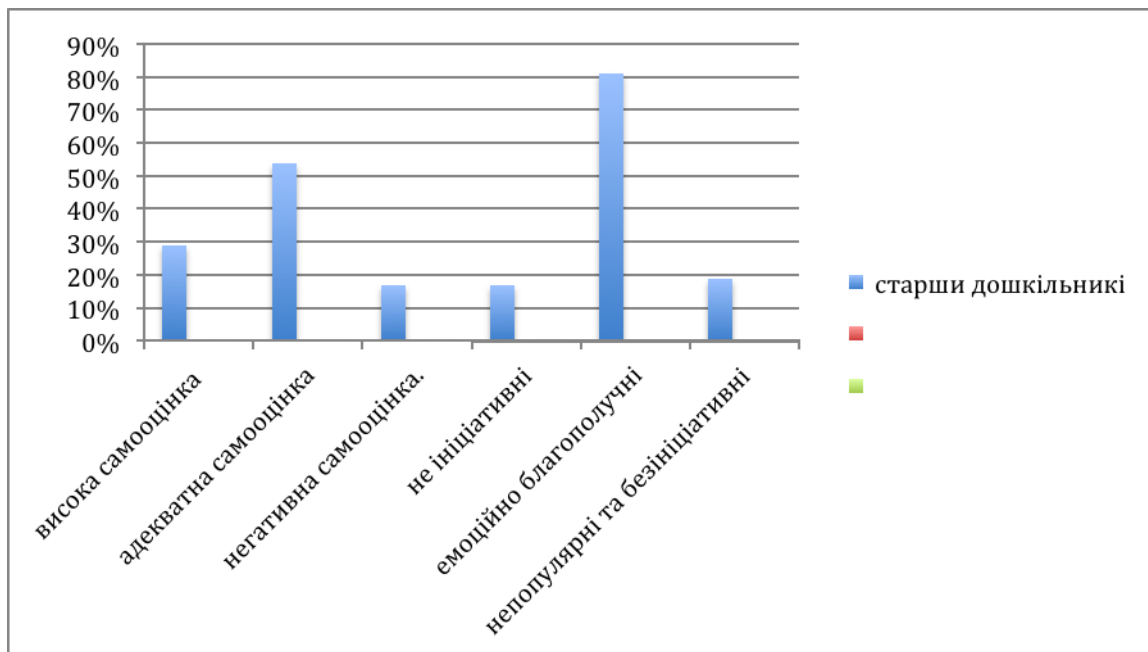
12% дітей розуміли свої емоції на середньому рівні.

Результати дослідження показують, що діти недостатньо розуміють свої емоції. Це вказує на необхідність проведення спеціальних заходів щодо розвитку досліджуваного компонента. До того ж було виявлено, як і при проведенні двох попередніх методик, що негативні емоції діти розпізнають краще за позитивні. Так, наприклад, дітям простіше було назвати емоцію гніву чи смутку, ніж емоцію спокою та здивування.

Такий результат свідчить, що діти частіше стикалися з негативними емоціями – переживали їх самі або спостерігали за оточуючими. Домінування негативних емоцій над позитивними емоціями негативно впливає на розвиток дошкільника, на становлення його життє- вого світу.

Важно помітити, що діти були зацікавлені у виконанні процедури діагностики, вони просили дати їм ще листок, щоб помалювати, як вони хочуть, виявляли ініціативу у прикрашанні інших піктограм, обґрунтовуючи «просто хочеться», «вони теж хочуть, щоб їх прикрасили» і т.д. Це свідчить, що у дітей існує зацікавленість у вираженні їх емоцій.

Методика «Малюнок дерева» (малюнок 2)

Малюнок 2. діагностики емоційної сфери та виявлення особливостей емоційної складової образу сім'ї у старших дошкільників за методикою “Малюнок дерева”.

За результатами дослідження:

у 29% старших дошкільників виявлено високу самооцінку та впевненість у собі.

У 54% досліджуваних дошкільників виявлено адекватну самооцінку.

Показники свідчать про переважання позитивної самооцінки, прийнятті дитиною себе з усіма перевагами і недоліками. Впевненість в собі і власних силах, впевненість у власних можливостях, емоційний комфорт та задоволеність.

17 % дошкільників мають негативну самооцінку.

Результат може свідчити про недостатню емоційну пристосованість до тих чи інших соціальних ситуацій, формується відношення до себе як до слабкого, недотепного. У свою чергу це породжує загальну установку та невпевненість у собі.

У 21% дерево зсунуте ліворуч зустрічається на малюнках досліджуваних, що характеризує вкрай близькі відносинами дитини з одним з батьків, частіше з матір'ю;

У 27% дерево зсунуте праворуч зустрічається на малюнках досліджуваних: можна зробити висовок – стосунки сполучені частіше з батьком.

До встановлення подібних відносин з дитиною схильні батьки з визначеними характерологічними особливостями – тривожні, недовірливі, невпевнені в собі.

Установивши тісний емоційний контакт із дитиною, такі батьки заражають своїми страхами сина чи дочку, тобто сприяють формуванню емоційних проблем у розвитку дітей.

у 31% дітей малюнки демонструють єдність дитини з дорослими, психологічне благополуччя, почуття включеності дитини у сім'ю, у таких дітей формується адекватне, реалістичне сприйняття різних аспектів життя.

Крона: характеризує комунікативну сферу.

23 % - на малюнках дітей замкнутий силуету крони.

Це виявляє їх певну обмеженість у спілкуванні, відсутність сприятливих взаємин з однолітками, емоційне тло напруженості та почуття неповноцінності, пригніченості, або агресивності.

80% - на малюнках дітей не замкнутий силует крони.

Такі діти

відкриті, готові до встановлення нових контактів, емоційно позитивні.

З дерева «виростають» самостійні дерева з кронами:

у малюнках 17% дітей - вони відчувають нездатність

встановлювати нові відносини або змінити свою поведінку і тому знаходять психологічний захист «ідучи у світ фантазій».

Товщина стовбура:

Товщина стовбура відображає силу «Я», віру дитини у власні можливості.

За отриманими результатами методики:

83% дітей розуміють

силу власного «Я», цінують себе. Такі діти можуть самостійно регулювати власну поведінку, незалежні, оптимістичні та добре адаптуються й у подальшому завойовують повагу у своєму оточенні.

17 % дітей у малюнках товщини стовбура демонструють таку емоційну проблему як загострене почуття меншовартості. Дитина невпевнена в собі, недовірлива до всього і до кожного.

Форма стовбура у вигляді «моркви» догори гострим кінцем.

За отриманими результатами методики:

17% дітей старшого дошкільного віку, які подавлені, не ініціативні, важко входять у контакт, пригнічені, легко ображаються.

81% досліджуваних дітей надали перевагу листяному типу дерева. Це свідчить про емоційно благополучні стосунки з оточуючими.

19 % дітей на малюнках хвойне дерево. Для цих дітей складно бути відкритими, проявляти теплоту, вони непопулярні та безініціативні. Діти не завжди можуть бути лідерами в міжособистісних взаєминах. Результатом безініціативності є те, що в інших дітей з'являється прагнення домінувати над ними, що веде до зниження емоційного тла дитини, до тенденції уникати спілкування, виникають внутрішні конфлікти, зв'язані зі сферою спілкування, підсилюється невпевненість у собі.

Стовбур замкнутий:

у малюнках 11% - характеризує дітей, які зазнають труднощів у спілкуванні, світосприйнятті, емоційній підтримці.

Структура та зміст малюнка:

12% дітей переживають у сім'ї травматичні почуття, тривожність, відчуття небезпеки.

9% дітей переживають почуття неприйняття і відторгнення у сім'ї, незадоволення емоційними контактами, порушення у сфері спілкування.

у 79% дітей - структура та зміст малюнка свідчить про благополуччя у сім'ї.

Співвідношення крони і величини дерева:

Співвідношення крони і величини дерева у цілому відображає потребу у спілкуванні.

У малюнках 83 % дітей- потреба у спілкуванні відповідає «нормі».

У малюнках 17% дітей - спостерігається відсутність листя, кілька листочків на голих гілках, листя, що опало.

Такий параметр відображає високу потребу у спілкуванні. Недостатність емоційних, близьких стосунків може сприяти формуванню негативного відношення до інших дітей, людей узагалі, мстивість, ворожість, прагнення до самоти.

У малюнках 27% дітей - пониклі, тонкі гілки, тонкий стовбур, слабе натискання.

Такі діти є чутливими, вразливими, тривожними. Посиленню в дитині тривожності можуть сприяти такі фактори, як завищені вимоги з боку батьків і вихователів, тому

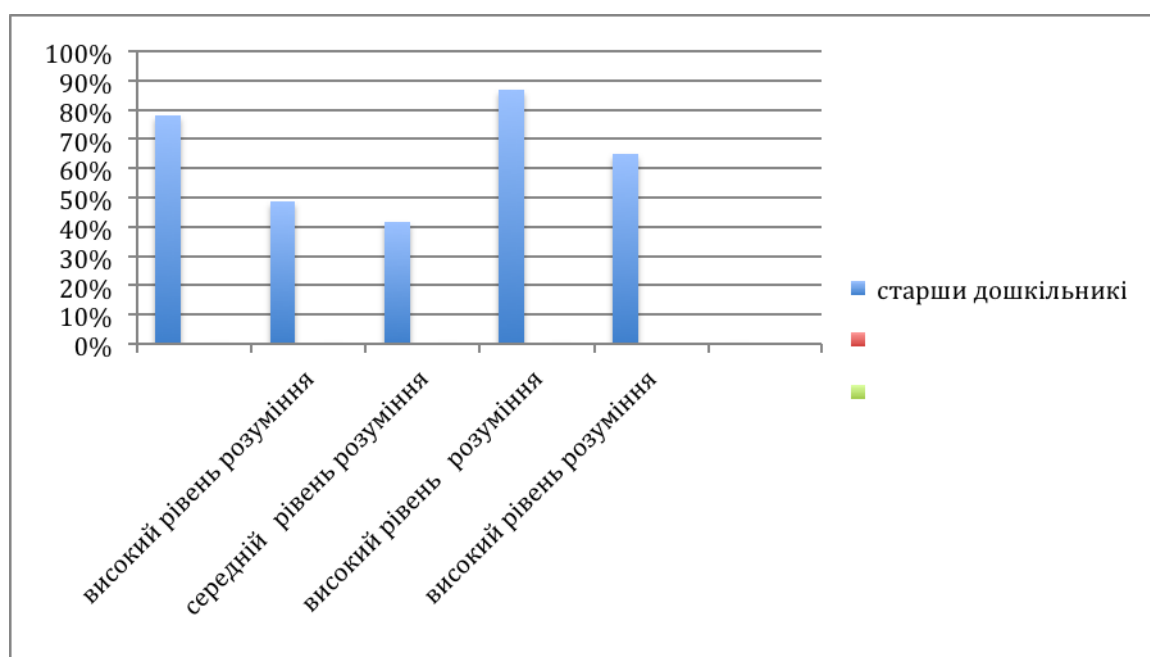
що вони викликають ситуацію хронічної неуспішності.

У малюнках 21% дітей- малюнок дерева який займає весь аркуш так, що стовбур та крона не повністю помістилися на аркуші. Це свідчить про надмірну активність людини

У малюнках 81% дошкільників було використано яскравий колір - свідчить про емоційне благополуччя.

У малюнках 19 % дітей використання чорного, темно – сірого, темно – коричневих кольорів було зафіксовано – це свідчить про переважання негативних емоцій, наявність невротичних страхів.

Результати дослідження комунікативних здібностей дошкільнят за параметрами (І. А. Стернін) (Малюнок 3)

Малюнок 3. Комунікативні здібності дошкільнят за параметрами (І. А. Стернін)

Дітям пропонувалися дві серії картинок:

Перша серія - було представлено три картинки з різними ситуаціями взаємодії дітей із дорослими. Дітям потрібно було зробити вибір між двома наочними варіантами виразу обличчя і запропонувати варіант діалогу, що відбувся між персонажами.

Друга серія- дітям пропонувалося шість картинок з різними ситуаціями, де брали участь хлопчик та дівчинка. Дітям потрібно було вибрати один із двох варіантів виразів обличчя, а також пояснити свій вибір та запропонувати свій варіант

діалогічної взаємодії персонажів картинки.

78 % дітей проявили високий рівень розуміння емоційних станів

Дошкільнята цієї групи, показники яких відповідали середньому та високому рівням розуміння емоційних станів, змогли правильно визначити та назвати емоцію, а також пояснити причину її виникнення у тій чи іншій ситуації.

Дошкільники під час виконання перших двох заданих з цікавістю розглядали запропоновані ним портрети дітей та сюжетні картинки, визначали настрій героїв, пояснювали те, що зображено на картці, емоційно коментували дії героїв.

У дошкільнят інтерес до завдання був вираженіший, що говорить про те, що у дітей цього віку інтерес до однолітків значною мірою визначає домінуючий вектор спілкування.

Дошкільнята іноді плутали емоції «злість» і «сум» при розгляді сюжетних зображень, а емоція «спокій» іноді визначалася як «радість». Особливі складнощі у них викликала емоція «спокій» при розпізнаванні її на сюжетній картинці, вони також часто плутали емоції «страх» та «здивування».

Ідентифікувати емоцію «спокій» дітям виявилось найскладніше. Лише кілька піддослідних із нормативним розвитком визначали цю емоцію як «спокійне» та «спокій». Інші дошкільнята цієї групи називали емоцію «спокій» по-різному: «думкове», «задумливість», «думає» «відмінне», «замишляє», «серйозний», «нормальний», «звичайний», «не знаю», «просто гарний настрій», «надуть», «надуть», «Різне», іноді плутали її з іншими емоціями.

У 49% дошкільнят переважає високий рівень розуміння комунікативних ситуацій.

У 42% дошкільнят середній рівень розуміння комунікативних ситуацій.

Діти добре орієнтувалися в завданнях, що висуваються дорослими, і з більшим чи меншим ступенем успішності виконували завдання. У більшості випадків діти усвідомлено вибирали одну із двох запропонованих картинок, могли пояснити свій вибір, побудувати варіант діалогу.

У 87% дошкільнят переважав високий рівень розуміння завдань.

У 65% дітей високий рівень розуміння емоційного стану однолітків.

Дошкільники виявляли позитивні емоції, зацікавленість, діти активно коментували

зміст ситуації, зображеної на картинці, могли пояснити емоційний стан героїв.

Спостереження:

Спостерігаючи за дітьми, відзначили їх ініціативність в різних видах діяльності; прагнення до взаємодії і спілкування з однолітками. Діти виявляли знання і застосування норм соціально схвалюваної поведінки, що виявлялось у зменшенні конфліктних ситуацій та відверто негативних емоційних проявів.

Також спостерігалось позитивне емоційне налаштування на дітей в групі. Вирішуючи якісь спірні моменти в грі, можна було почути: «Давай разом розберемось», «Ми ж друзі», «Ти мій друг».

Діти демонстрували розуміння засад добрих взаємин: «Треба допомагати друзям і не сваритись, тоді буде добре», «Щоб гра була цікавою, ми домовляємось і вибираємо цікаве для всіх». Так, діти самостійно розподіляли ролі в грі, враховуючи бажання учасників, використовували різноманітний ігровий матеріал.

Після експериментальної роботи не спостерігалось дітей, які б відмовлялись від участі в грі. Були сором'язливі, маломовні, неактивні діти, але все ж вони не виявляли відчуженості. Виконання спільних дій в ході ігрових занять усувало захисні бар'єри в дітей, формувало емоційний відгук на партнерів по грі, вчило дітей навичкам взаємодії.

Спостереження за дітьми на завершальному етапі експерименту показало, що діти охочіше, легше встановлювали взаємини з однолітками і дорослими, домовлялись про ігровий сюжет, вони були готові ділитись важливою інформацією, предметом, взаємодіяти і допомагати в разі потреби.

Після здійснення експерименту зменшилася кількість дітей, яким були властиві сором'язливість, мовчазливість, відчуженість. Вони почали брати участь у різних видах діяльності, охоче спілкувалися з однолітками, позитивно ставилися до взаємодії з іншими.

Результати спостереження засвідчили, що кількість дітей із високим ступенем сформованості в експериментальній групі збільшилася. Ці діти старшого дошкільного віку правильно і голосно віталися та прощалися, звертаючись до дітей усієї групи, спокійно, щиро зверталися до вихователів і одногрупників із різними проханнями, пропозиціями; мали чітке, голосне мовлення, доброзичливий,

довірливий тон; завжди і всім дякували; володіли культурою діалогу, не перебивали розмов старших і ровесників, розмовляли спокійно, вміли слухати іншого, адекватно діяли у конфліктних ситуаціях, часто і доброзичливо пропонували допомогу та з вдячністю приймали її від дорослих та дітей.

Діти старшого дошкільного віку оволоділи вміннями і навичками практичної діяльності; засвоїли необхідний досвід суспільних взаємин; навчилися ефективно взаємодіяти одне з одним; брали активну участь в оволодінні певними соціальними ролями, нормами і функціями, набули вмінь та навичок, необхідних для їх успішної реалізації.

Проведене емпіричне дослідження показало, що формування комунікативної компетентності буде ефективнішим за умови використання навчально-розвивального потенціалу ігрової діяльності, вмілого керівництва нею і відповідно організованого предметно-розвиваючого середовища

Для аналізу отриманих експериментальних даних було додатково використано метод параметричної статистики – критерій кореляції Пірсона.

Встановлювався взаємозв'язок таких параметрів дослідження, як «розуміння емоційних станів» та «розуміння завдань», а також «розуміння емоційних станів» та «розуміння стану однолітків»

Згідно з даними кореляційного аналізу був виявлений взаємозв'язок між «розумінням емоційних станів» і «розумінням завдань» ($r = 0,54$) у дошкільнят старшого шкільного віку, що може свідчити про домінування дорослого в комунікативному просторі нормально розвиватися.

Таким чином, дошкільнята, виявляючи інтерес до завдання, успішно справлялися з розпізнаванням емоцій, активно коментували свій вибір, успішно представляли ситуацію взаємодії з дорослим та однолітком з використанням вербальних засобів. І якщо під час виконання завдань п'ятирічні діти, відповідаючи на задані їм питання, які самостійно не завжди прагнули коментувати те, що відбувається на сюжетних картинках, то дошкільнята шести-семи років уже більш активно включалися в роботу, набагато краще орієнтувалися в спектрі емоційних проявів людини, моделювали ситуації комунікативної взаємодії, супроводжуючи діяльність спілкування розгорнутою і емоційною.

У результатах дошкільнят виявився сильний взаємозв'язок між розумінням ними еталонних емоційних станів та розумінням ними емоційних станів однолітків у процесі спілкування. Виявлено кореляційний зв'язок між параметрами «розуміння емоційних станів» та «розуміння завдань» свідчить про те, що розуміння завдань та інструкцій дорослого пов'язано з розумінням емоційних станів, властивих людині.

Таким чином виявлено, існує не значна взаємозв'язок у розвитку емоційної сфери та комунікативної діяльності у дітей, оскільки в нормі з віком процеси диференціації наростають і розвиток різних сфер психіки відрізняється більшою автономністю.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок: емоційний розвиток дітей старшого дошкільного віку є досить індивідуальним, залежить від багатьох факторів, які мають різне для дитини значення. Виявлені проблеми в розвитку емоційної сфери ще не є стійкими, тому можна істотно їх знизити, якщо педагоги і батьки, що виховують її, будуть дотримуватися потрібних рекомендацій.

Основними факторами виникнення психологічних проблем у дітей старшого дошкільного віку є: загальне негативне емоційне самопочуття; проблеми у взаємостосунках з батьками, вихователями та однолітками; незадоволеність власною діяльністю; незадоволеність собою.

Кількісні показники та якісні характеристики свідчать про недостатній рівень позитивних емоцій та емоційного розвитку обстежуваних дітей. Розвинута сфера емоцій, почуттів дає змогу людині набувати власного досвіду. Відтак, вихователям і батькам необхідно постійно дбати про розвиток емоційної сфери дитини. Для того, щоб розвиток емоційної сфери дітей в умовах дошкільного навчального закладу був ефективним, треба забезпечити підготовку майбутніх вихователів до діяльності щодо емоційного розвитку дітей дошкільного віку, обґрунтувати ефективні психолого-педагогічні умови, що і становить подальші наукові розвідки.

Емпіричне дослідження було виявило особливості емоційної сфери дошкільнят у спілкуванні: незадоволеність сформованими відносинами з однолітками одна із основних джерелом негативних емоцій старших дошкільнят; дітям з низьким рівнем комунікативних умінь або з низьким соціометричним статусом властивий більш

високий ступінь агресивності; старші дошкільники відчують тривожність, пов'язану із спілкуванням з однолітками, незалежно від рівня сформованості вони комунікативних умінь і соціометрического статусу.

Виходячи з аналізу отриманих даних зробден висновок: в старшому дошкільному віці необхідно звертати увагу на розвиток таких комунікативних умінь: здатність зрозуміти та прийняти інше думка, орієнтуватися у ситуації спілкування, вислухати співрозмовника. Необхідно створювати ситуації наближені до життєвих, показувати способи та можливості застосування комунікативних умінь у реальному спілкуванні через включення дітей в ігрову та життєву ситуації,

ВИСНОВОК

Проблема комунікативного розвитку в дитячому віці є однією з пріоритетних для вітчизняної та зарубіжної психології. Її висока актуальність зумовлена тим, що спілкування є необхідною умовою соціалізації індивіда, ця діяльність забезпечує задоволення потреб, самореалізації.

Відповідно до наукових поглядів педагогів і психологів, спілкування є однією з провідних умов розвитку дитини, найважливішим чинником формування її особистості, що відбувається завдяки засвоєнню досвіду у процесі взаємодії з дорослим та однолітками.

Науковці відзначають, що обмеженість спілкування з оточенням, нерозвиненість специфічно дитячих видів діяльності, використання гаджетів для задоволення потреби у враженнях призвели до низки негативних змін в соціально-моральному розвитку сучасних дітей, а саме: несформованість довільності поведінки, погане розуміння емоцій і почуттів оточення, нерозвиненість суспільних мотивів поведінки тощо. Значне занепокоєння викликають зміни в емоційно-почуттєвій сфері дітей, оскільки конструктивність особистісної взаємодії залежить від сформованості умінь розуміти почуття оточення, адекватно реагувати на них, виявляти емпатію.

Проблема розвитку емоційної сфери дитини та насамперед тих провідних емоцій, які формують усвідомлені мотиви поведінки людини є особливо значущою. Розвиток соціально активної та соціалізованої особистості пов'язано багато в чому з розвитком соціальних емоцій, з формуванням у дітей соціальних зразків, прийнятих у суспільстві. Ці зразки опосередковують реакції дитини на соціальні впливи, на вимоги, які пред'являються як дорослими і однолітками.

Самі взаємини дітей, їх характер, спрямованість формують, розвивають і коригують емоційну сферу дитини, завдяки чому дитина піднімається більш високий рівень особистісного розвитку. Особливо важливим є дошкільний вік, оскільки саме у цей період формуються основи особистісного розвитку, складається структура спілкування дитини з дорослими і однолітками.

Аналіз психологопедагогічних досліджень показує, що у емоційному розвитку сучасних дітей спостерігається збільшення негативних проявів, а саме: не вміння відгукуватися на почуття і стан інших, емоційна напруга, стресові стани, афективні реакції, страх, пригнічений настрій, розлади в адекватності емоційного регулювання, невротичні прояви тощо.

Розвиток емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку характеризується значними змінами в здатності розпізнавати і виражати емоції, а також у розвитку емпатії та самоусвідомлення. Цей період є важливим для формування емоційної

стабільності, соціальних навичок і здатності до конструктивної взаємодії з оточенням.

В результаті аналізу емпіричного дослідження можна зробити висновки: емоційні стани дошкільнят впливають на продуктивність спілкування; розвиток емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку у процесі спілкування визначається типом ситуативного спілкування та досвідом спілкування з однолітками, вмінням вибирати конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій у процесі спілкування, здатністю до саморегуляції емоційних станів.

Розвиток емоційної сфери старших дошкільників у процесі спілкування з однолітками ефективно при реалізації наступних психологічних умов: використання ігор та вправ на збагачення як емоційної, так і комунікативної сфери дошкільнят; набуття кожною дитиною емоційно-позитивного досвіду спілкування з однолітками; розвиток у старших дошкільнят впевненості у собі; подолання негативних емоційних станів дошкільнят.

В старшому дошкільному віці необхідно звертати увагу на розвиток таких комунікативних умінь: здатність зрозуміти та прийняти інше думка, орієнтуватися у ситуації спілкування, вислухати співрозмовника. Необхідно створювати ситуації наближені до життєвих, показувати способи та можливості застосування комунікативних умінь у реальному спілкуванні через включення дітей в ігрову та життєву ситуації.